

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA

TOMUS XX.

**HUNGARIA
SZEGED
1965**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA

TOMUS XX.

GULYA KÁROLY

Az annexiós válság
és az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni politikája

SZEGED
1965

STUDIA HISTORIAE UNIVERSALIS RECENTIS ET RECENTISSIMI Aevi

3.

Redigit

LAJOS SZÉKELY

ÚJ- ÉS LEGÚJABBKORI EGYETEMES TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

3.

Szerkeszti

SZÉKELY LAJOS

A kiadásért felelős a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja
A kézirat nyomdába érkezett 1965 Megjelenés 1965

Terjedelem 3,25 (A/5) ív

Készült linó szedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601 és az MSZ 5602-50

(A/5) szabványok szerint

Szegedi Nyomda — 63-3829

Az osztrák—magyar kiegyezés által létrehozott helyzetből, — a közös ügyekből — következett, hogy Magyarország a dualizmus egész időszakában nem volt önálló külpolitikai tényező. A magyar uralkodó osztályok egyes vezető politikusai ennek ellenére döntő szerepet játszottak a Monarchia külpolitikájának alakításában. Az a külpolitikai koncepció azonban, amelyről azt hirdették, hogy az ország érdekeit tartja szem előtt, valójában kifejezetten hatalmi és osztályérdekeiket szolgálta. A Monarchia hatalmi pozícióinak elérésében és védelmében a Német-birodalomra támaszkodott, ez viszont Németország nagyhatalmi igényeinek, érdekeinek szolgálatába vonta a Monarchia mindkét államát — tehát Magyarországot is. Kossuth jóslata, amely szerint az osztrák—magyar kiegyezéssel létrehozott helyzetben Magyarország a németekkel együtt elbukik, — történelmileg rövid idő alatt bekövetkezett.

A német—osztrák—magyar szövetség feltételei a XIX. század hetvenes éveinek végére alakultak ki. Németország 1866-ban és 1870—1871-ben két európai nagyhatalommal, Ausztriával és Franciaországgal is győztes háborút vívott. Az 1870-es években a német diplomácia arra törekedett, hogy legyőzött ellenfelei közül legalább az egyiket elvonja attól a kísértéstől és lehetőségtől, hogy a másikkal szövetségben revansot vehessen rajta. A koalícióképződés területének szűkítésére — Franciaországgal szemben — a Monarchiával és Oroszországgal való barátság (három császár szövetsége), s e két hatalom közötti választás lehetősége maradt. Bismarck előbb szilárdabbnak hitte az Oroszországhoz fűződő kapcsolatokat, mert nézete szerint „a politikában biztonságosabb volt a dinasztikus barátság...”, s a velük született ellentétek hiánya, mint a Habsburg monarchia magyar, szláv és katolikus népessége közvéleményének váltakozó érzelmevilága. A két kapcsolat közül egyik sem volt tartósan abszolút biztonságos.”²

A porosz—francia háború után létrejött új Német-birodalomból kirekesztett, Olaszországból már előzőleg kiszorult, s a magyar uralkodó osztályokkal érdekközösségre lépett Habsburg monarchia a Balkán félszigeten igyekezett terjeszkedni. Erre az első kedvező alkalmat az 1877—78. évi orosz—török háború, s a balkáni népek törökellenes, nemzeti felszabadító mozgalmi nyújtották. Oroszország a Törökország elleni győztes háborúval kiszélesítette a Balkán népeire addig is gyakorolt befolyását, s ugyanekkor Ausztria—Magyarország hódító ábrándjainak, terjeszkedési törekvéseinek egyetlen, s végső lehetősége a Balkán maradt. E terület

¹ Gr. Andrassy Gyula magyar miniszterelnök, majd közös külügyminiszter és gr. Tisza István miniszterelnök tevékenységére gondolunk itt elsősorban.

² Bismarck: Gedanken und Erinnerungen. Stuttgart—Berlin, é. n. 517. és köv. 1.

feletti hegemoniáért folytatott küzdelemben rejlett a Romanovok és Habsburgok, Oroszország és Ausztria—Magyarország közötti ellentét gyökere. Helyesen látta Pogány József, az SZDP egyik vezetője, hogy nem az uralkodók rokonszenvei és gyűlöletei, hanem a konkrét történeti, földrajzi és gazdasági helyzet (tengeri kijáró, illetve a piac szükségletei) hozták létre azt az állapotot, amelyben Ausztria—Magyarország, s Németország egymásban szövetségesre, Oroszországban pedig ellenségre talált.³

Ferenc József 1854-ben, a krími háború idején cserbenhagyta a cári birodalmat, s ez az eljárás a magyar forradalom és szabadságharc eltiprásában 1849-ben nyújtott orosz segítség után felháborította a hivatalos Oroszországot. Ausztria akkor még a német hegemoniára támaszkodhatott, de általában oroszellenes politikát folytatott Königrätz után is, amikor a német államok közt vezető pozícióját elvesztette, kiegyezett a magyar uralkodó osztályokkal, s érdekeit a Balkán félszigeten igyekezett kiterjeszteni. E külpolitika indító okait Kristóffy József — a darabont kormány volt belügyminisztere — jórészt a magyar államférfiak (id. Andrássy Gyula gr. és Tisza Kálmán gr.) magatartásában vélte megtalálni. Andrássy közös külügyminiszter ugyanis az 1849-es orosz beavatkozás alapján a magyarságnak — s ennek révén most már a Monarchiának is — ellenségét Oroszországban látta. Ezért fáradozott azon, hogy 1878-ban, az orosz—török háborúban San-Stefanonál megállíttassa a cár seregét. Ezért ellenezett Angliával szövetkezve a berlini kongresszuson minden olyan javaslatot, amely Oroszország előnyére válhatott. Bosznia—Hercegovina megszállásának jogát is azért szerezte meg — Németország és Anglia támogatásával — a Monarchia részére, hogy ezen országokat az Orosz birodalom ellen bástyának használhassa a Balkánon. Tisza Kálmán magyar miniszterelnök támogatta, fedezte ezt a politikát,⁴ bár az a különben is szláv többségű birodalomban a szláv elem további növekedését eredményezte, ami egyben az uralkodó nemzetek hegemoniáját is veszélyeztette. Az okkupáció kiélezte az osztrák—orosz ellentéteket, s így nagymértékben hozzájárult a Németország és Ausztria—Magyarország közötti szövetség létrejöttéhez. E szövetség szilárd elhatározására Sándor cár magatartása, 1879. aug. 15-i fenyegető hangnemből írt levele is készítette Bismarckot.⁵

A Habsburg monarchiával való szövetség terve népszerű volt a német politikai pártoknál. (A konzervatívoknál a történelmi tradíció, a katolikusoknál Ausztria döntően katolikus jellege következtében, a libe-

³ Pogány József: Küzdelem a balkáni hegemoniáért. „Szocializmus” 1912—13. VII. évf. 10. sz. 434. l.

⁴ Kristóffy József: Magyarország kálváriája. Bp. 1927. 116. l. Az 1878. évi berlini szerződés XXV. cikke Ausztria—Magyarországnak kétféle jogot biztosított Törökországgal szemben. a) Megbízást nyert Bosznia és Hercegovina határidő nélküli megszállására és igazgatására. b) Megkapta azt az 1879. évi apr. 21-i konstantinápolyi szerződés által is elismert jogot, hogy a Szerbiát és Montenegrót elválasztó novibazári szandzsákban — a török kormányzat fenntartása mellett — helyőrségeket tarthasson és kereskedelmi utakat birtokoljon. (V. ö. Patyomkin: Az újkori diplomácia története. Bp. Szikra, 1948. 51—52. l., és Tisza István 1909. márc. 9-i főrendiházi beszéde. Főrendiházi Napló III. k. 102—107. l.)

⁵ Patyomkin: i. m. 55. l.

87
a'ka
85 n

rálisoknál pedig azért, mert ezáltal a német egység kérdésében 1848-ban elmélyült ellentét megoldódhatik, Ausztria és Németország közelebb kerülnek egymáshoz az érdekegyesítő kapcsolatok által.) Tartani inkább a császár ellenállásától kellett Bismarcknak, mely ellenállásnak a gyökereit nem annyira a politikában, mint inkább az indulataiban vélte megtalálni. Az osztrák szövetség megkötésére készítő okokat azonban olyan kényszerítő jellegűnek találta, hogy kész volt akár saját közvéleményükkel is szembe helyezkedni.⁶

Bismarck találkoztát készített elő Andrassy osztrák—magyar külügyminiszterrel. Erre 1879. aug. 27—28-án Gasteinben került sor. Egyetértésüket bizonyítják Bismarck visszaemlékezései, s az európai külpolitika további fejleményei. „Miután eléje tártam a helyzetet, a következőt ezekkel a szavakkal vonta le: „Egy orosz—francia szövetséggel szemben természetes ellenhúzás egy osztrák—német szövetség”. Azt válaszoltam, hogy e mondatával megfogalmazta azt a kérdést, amelynek megbeszélésére összeövetelünket kezdeményeztem.”⁷ A gasteini találkón azonban részben még eltértek a felfogások. A német kancellár általános, Andrassy pedig pusztán oroszellenes szövetséget akart.⁸ A ketős szövetség végül 1879 október 7-én jött létre Bécsben, s Andrassy a „jól végzett” munka tudatával lemondott és nyugalomba vonult. Vilmos császár azonban vonakodva, s csak október 16-án írta alá a cári unokaöccse birodalmával szemben is érvényesítendő szerződést, amely 1898-ig titokban maradt.⁹

A német—osztrák szövetséghez 1882-ben Olaszország kapcsolódott, ezáltal hármass szövetséggé tette azt — melyhez 1883-ban Románia is csatlakozott. E szövetségi rendszer ellensúlyozásaként 1893-ban Franciaország és Oroszország is szövetséget kötött egymással, melyet a XX. század elején — 1904, ill. 1907-ben — Anglia csatlakozása kiegészített és megerősített. Ily módon — bár mindkét egyezmény azt hangsúlyozta, hogy a béke fenntartására hozták létre —, a XX. század elejére két ellentétes érdekű, imperialista hatalmi csoportosulás alakult ki. Anglia és Németország világuralmi helyzete védelmében, illetve igényében jelentkező ellentétei, Németország és Franciaország európai hegemoniára irányuló törekvései, Oroszország és Ausztria Magyarország balkáni célkitűzései végül az I. imperialista világháború kirobbantását eredményezték.

I.

A balkáni és a délszláv kérdést e világpolitikai jelentőségű imperialista érdekek összeütközésén túl további tendenciák kisebb, de még mindig európai, illetve közép- és délkelet-európai jelentőségű fejleményei határozták meg.

1. A török birodalom válságának elmélyülése a XIX. század folyamán. E feudális, katonai, despotikus alapon nyugvó, fejlődésben megrekedt,

⁶ Bismarck: i. m. U. ott.

⁷ Bismarck: i. m. U. ott.

⁸ Horváth Jenő: Diplomáciai történelem. II. k. (1871—1920.) Bp. 1921. 14. l.

⁹ U. ott. 15. l.

igen tarka etnikai összetételű birodalomról Marx 1853-ban a következő találó jellemzést írta. „Törökország korhadozik és továbbra is korhadozni fog mindaddig, amíg, a hatalmi egyensúlynak’ és a státság fenntartásának jelenlegi rendszere folytatódik, s kongresszusok, jegyzékek és ultimátumok ellenére hozzájárul majd a maga kvótájával a diplomáciai nehézségekhez és a nemzetközi viszályokhoz éppúgy, ahogyan minden más rothadó test ellátja környezetét szénhidrogénnel és más illatos gáznemű anyaggal.”¹⁰

Kristóffy szerint „Ferenc József uralkodásának mindig érdekes tünete marad, miért tartotta élete végéig a lelket és életet Törökországban?” Ő a kutatók és történészek reális valóság talajában gyökerező felelete mellett, sőt azzal ellentétben, — kik Konstantinápoly és a Dardanellák kérdésében, Oroszország igényeiben látták ennek okát — felelevenítette a bécsi udvari köröknek azt a szubjektivista álláspontját, hogy ez tisztán Ferenc Józsefnek a török szultánok iránti lovgiasságára vezethető vissza.¹¹

2. A kapitalista nagyhatalmak, köztük Ausztria—Magyarország expansionizmus politikája, s terjeszkedésének egyetlen lehetséges balkáni iránya, amely egyben a német imperializmus közelkeleti érdekeinek elősegítését, az pedig Oroszország és Anglia pozícióinak veszélyeztetését eredményezte. Már Bismarck félreérthetetlenül megjelölte azt a célt, melynek érdekében az Osztrák—Magyar Monarchia terjessze ki politikai hatalmát a Balkánra: Egy délszláv állam létrehozása osztrák—magyar hegemonia alatt! „Természetes, hogy a Duna-medence lakosainak olyan szükségleteik és törekvéseik lehetnek, amelyek az Osztrák—Magyar Monarchia mai határain túlterjednek. Az a mód, ahogyan a Német birodalom megalkult, megmutathatja az utat, melyen át Ausztria eljuthat ama politikai és gazdasági érdekei kiegyenlítésére, melyek a román fajú népek keleti határa és a cattanói-öböl között jelentkeznek.”¹² Ausztria—Magyarország tehát — ha nem is kifejezetten világpolitikai igényei, de a soknemzetiségű, szláv többségű birodalom vélt érdekei, földrajzi szomszédsága, gazdasági, s a dinasztikus katonai-hatalmi célkitűzések szolgálatában a Német-birodalom szövetségeseiként kapcsolódott be a balkáni eseményekbe.

Az Osztrák—Magyar Monarchia történeti problémáival foglalkozó konferencián (Budapest, 1964. máj. 4—9.) Ju. A. Piszarjev és K. B. Vinogradov szovjet történészek megállapították, hogy a Monarchia a XIX. és XX. század fordulóján nem vett részt azokban a nagyhatalmi összejutásokban, amelyeket a gyarmatbirtokok, befolyási övezetek szerzéséért folytattak. Az 1908—1918 közötti időszakban viszont az Osztrák—Magyar Monarchia gazdasági, katonai és politikai potenciálján túlmenően vette ki részét a nemzetközi eseményekből. S bár a XX. század elejére kialakult két imperialista blokk között a fő ellentét Anglia és Németország között feszült, az Osztrák—Magyar Monarchia helyét és szerepét

¹⁰ Marx Károly: A keleti kérdés. Marx, Engels művei: 9. k. 4. l. Bp. 1964.

¹¹ Kristóffy i. m. 117. l.

¹² Bismarck: i. m. u. ott. és Jászi Oszkár: A Balkán bonyodalmak. „Huszdik Század” 1908. I. k. 321. l.

ebben az ellentétben részint a szövetséges német imperializmus délkelet felé irányuló expanziója, részint Anglia és Franciaország azon törekvései határozták meg, hogy bizonyos támogatásban részesítsék a Monarchia balkáni politikáját Oroszország túlzott előretörésével szemben.

A Monarchia balkáni politikáját veszélyeztette a nemzeti felszabadító mozgalmak erősödése is a Balkánon. Bosznia—Hercegovina annexiója részben azon külpolitikai igény kifejezése volt, hogy a Monarchia megszilárdítsa pozícióit a Balkán félsziget nyugati részén, Oroszországgal és Olaszországgal szemben, másrészt pedig a délszláv népek egyesítését igénylő Szerbia-ellenes éle volt. A birodalom diplomáciai lépései tehát szorosan összekapcsolódtak mindkét állam nemzetiségi politikájával, a szomszédos rokon, vagy azonos népek által lakott országok törekvéseivel, s a kiéleződött osztályharc belpolitikai problémáival.¹³

3. A nemzetté szerveződés folyamata Közép- és Délkelet-Európában is megállíthatatlan volt. Az említett területek népeinél többnyire közbizalmi köteleken és katonai hatalmon nyugvó korlátok szét töréséről volt szó, amelyek a történelmileg és gazdaságilag együvé tartozókat elválasztották, a külön nemzetállami életre egyre inkább alkalmasokat pedig erővel összezárták. A nemzeti mozgalom a Balkánon az elnyomók, s egymás elleni véres harcok, konspirációk és diplomáciai fondorlatok révén haladt fokozatosan céljai felé. A kis nemzeti királyságok, fejedelemségek, a nagyhatalmak versengését, érdekellentéteit is felhasználva arra törekedtek, hogy a nemzetiségileg együvé tartozó elemek egységes államterületbe jussanak.

A balkáni dinasztikák, valamint a nyugati, de egyes kelet-európai országok burzsoáziájától is jócskán elmaradt, lassan és kínosan mégis kialakuló, s fejlődő balkáni burzsoáziák és pártjaik az egységes nemzeti állam létrehozását, a balkáni népek egyesítését úgy akarták elérni, hogy az erősebbek maguk alá rendeljék a gyengébbeket. E dinasztikus, burzsoá nacionalista politika tehát haladó vonásai mellett hódító célkitűzéseket is tartalmazott, amit pl. a II. Balkánháború fejleménye igazolt. A nemzeti egyesítés és hódítás igénye, az egyes balkáni államok kicsinyisége és gyengesége következtében csak valamely nagyhatalom, vagy azok egész csoportjának segítségével, támogatásával volt megoldható, ami a külső hatalmaktól való függés fokozódását eredményezte a támogatást igénybe vevő államok részéről. A balkáni burzsoázia — gyengesége tudatában — szoros szövetségre lépett az érdekeit részben kifejező monarchiával. E külhatalmakra és önkényuralmi erőszakra támaszkodó nacionalista politika elkerülhetetlenül a feudális birtokos osztályok uralmát fenntartó dinasztikák megerősödését, fegyverkezéseit a militarizmus ki-fejlesztését eredményezte.

Az imperialista nagyhatalmak, (különösen Oroszország és Ausztria—Magyarország) balkáni befolyásuk növelésére törekvő politikája, a balkáni dinasztikák monarchista, a velük szövetséges burzsoázia nacionalista, hódító törekvései, s a vallási ellentétek együttesen jelentős mértékben gátolták a Balkán félsziget népeinek felszabadulását a feudális viszonyok

¹³ Az Osztrák—Magyar Monarchia nemzetközi helyzete 1900—1918. Ju. A. Piszarjev és K. B. Vinogradov tézisei. Századok. 1965. I—II. sz. 206. l.

uralma alól. Ez pedig akadályozta a balkáni proletariátus megerősödését, osztályharcának a nemzeti és vallási ellentétektől való megtisztítását, a népek egyenlő jogainak, demokratikus önrendelkezésének követelését, saját felszabadulásának előkészítését.¹⁴

A vázolt törekvések imperialista ellentétektől átfont, nacionalista korlátai ellenére lényegében ugyanazon egyetemes történelmi folyamat részének vagyunk tanúi a Balkánon, amely a német és olasz egység, a magyar függetlenség és szabadságharc formájában már jelentkezett. Engelsnek a kisebb szláv népek jövőjéről, államalkotó lehetőségeiről azok reakciós szerepe időszakában alkotott véleménye¹⁵ ama kevesek közé tartozónak bizonyult, melyet a későbbi történelmi fejlődés dinamikája — egészen más nemzetközi helyzet körülményei között — nem igazolt.

Egy-egy nemzetiség államalkotó túlsúlya alapján a Balkánon már az első világháborút megelőzően, sőt a XIX. század végére létrejöttek a többi között szláv nemzeti államok. A nagy-szerb törekvéseknek pedig különösen 1903 óta bevallott célja volt az egységes délszláv birodalom, amely Szerbiát, Bosznia-Hercegovinát, Horvát-Szlavonországot, Dalmáciát, Montenegrót, a Novibazári szandzsák, Macedónia, és Dél-Magyarország szerb nyelvterületeit foglalná magában. E cél megvalósulása közel 10 millió, többségében délszláv lakos számára jelentette volna a gyűlölt idegen uralom lerázását, a gazdasági kiszolgáltatottság megszüntetését, a szabad burzsoá nemzetté fejlődés gátjainak elhárítását.

Jászi Oszkár, a polgári radikálisok vezető ideológusa találóan jellemezte Ferenc Ferdinánd trónörökös, s a mögé tömörült katonai és udvari körök magatartását, akiket a nagyszerb mozgalom, amelynek 'Elszász-Lotharingiájaként' egyre sűrűbben emlegették Boszniát — megijesztett, és felkeltette azt a vágyukat, hogy ez a kikerülhetetlen szláv tömörülés az osztrák impérium keretében és a dinasztia vezetésével jöjjön létre.¹⁶

Az Osztrák—Magyar Monarchiában élő nemzetiségek tőkés fejlődésének előrehaladásával, burzsoáziájuk izmosodásával párhuzamban növekedett a minél több nemzetiségi jog kivívására irányuló törekvésük. Főleg a fejlettebb nemzetek, (nemzetiségek) a csehek, délszlávok, olaszok, románok burzsoáziája küzdött a hegemóniát gyakorló osztrák—német, s magyar uralkodó osztályokkal egyenrangú érvényesülésért, objektíve az önálló nemzeti lét feltételeiért, — egyelőre a monarchia keretein belül. E cél érdekében felléptek a dualista rendszer ellen, s annak trialista, vagy föderatív átalakítását tervezték és javasolták a hatalomban való egyenjogú, vagy átmenetileg csak egyenlőbb részesedésük biztosítása végett.

A nemzeti ellentétek kiéleződése a XIX. szd. utolsó évtizedétől az osztrák birodalmi gyűlés működését — obstrukciók által — sűrűn megbénította. Magyarországon a nemzetiségek passzivistá politikája következtében a XX. szd. elejéig a parlamentben, nyílt színen kevésbé volt tapasztalható ez az ellentét, de az „egy politikai magyar nemzet” ábránd-

¹⁴ *Mérei Gyula*: Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia 1840—1918. Bp. Kossuth. 1965. 103. és köv. 1.

¹⁵ *Engels Frigyes*: Forradalom és ellenforradalom Németországban. VIII., IX. fejezet. Lengyelek, csehek és németek. A pánszlávizmus. Marx, Engels művei. Bp. 1962. 8. k. 44—52. 1.

¹⁶ *Jászi Oszkár*: i. m. 335. 1.

jában élő magyar uralkodó osztályok a koalíció időszakában fokozták az erőszakos magyarosítást, ami szintén a nemzetiségek aktivizálódásának növekedésére vezetett.

Az osztrák—német uralkodó osztályok a századfordulótól, a monarchia elmélyülő válságának időszakában, a nemzeti mozgalmak leszerelése végett egyre többet foglalkoztak a soknemzetiségű birodalom átszervezésére, válságának orvoslására szánt tervekkel. E tervek több típusát különböztetjük meg aszerint, hogy kik, milyen csoportok és politikai pártok fogalmazták meg azt, s az összmonarchia, Nagy-Auszria ideáját szolgáló szűkebb, avagy jelentősebb nemzeti autonómiát elismerő föderáció, illetve trialista átszervezés irányába mutattak. A nagy-osztrák tervek egyik csoportja a dualizmus helyett föderaliztikusnak nevezett, valójában a kromerizi tervezethez hasonló autonomista elgondolásokat tartalmazott. Ez elképzelés hívei a Bécsben 1905 szeptemberében megindult „Grossösterreich” c. hetilap körül tömörültek. 1906 végén Berlinben az alldeutschokkal együtt tartott értekezleten megállapodtak a monarchia átszervezésében „egységes nagy birodalommá, föderatív, az összes néptörzsek egyenrangúságát és önkormányzatát biztosító alapon”. Végül 1907 februárjában Aspangban terjesztették elő programjukat, amely szerint: az összmonarchiát magában foglaló olyan szövetség alakítását követelik, amely alkalmas arra, hogy előkészítse a birodalom összes népeinek önkormányzata alapján a birodalmi egységet. Tervüknek első sorban a délszlávokat, különösen a horvátokat igyekeztek megnyerni, s az utóbbiakat ezáltal a dualizmussal és Magyarországgal való szakításra, s szerbellenes egység vezető szerepének vállalására akarták készíteni.¹⁷

A legismertebb nagy-csztrák terveket Ferenc Ferdinánd trónörökös és hívei alakították ki. A 90-es évek közepén a föderációval még némi rokonságot mutató tervét a továbbiakban mindinkább a hadsereg erejére és „összetartó” szerepére, a német nyelv, s az osztrák—német elem hegemoniájára épített elképzelés váltotta fel.¹⁸ Ő a történelmi jogot értékesebbnek és erősebbnek tartotta a nemzetiségi elvnel — állapította meg Kristóffy J. is —, ami eleve kizárta egy valóban demokratikus, föderatív átalakítás koncepcióját. A Monarchia szláv, román és olasz népeinek nemzeti törekvéseit is a történelmi jog erejével vélte megdöntheteni.¹⁹ A délszláv kérdésnek a XX. szd. elejétől kiéleződött időszakában előtérbe került nála a trializmus gondolata is. A nemzetiségi kérdés megoldására irányuló törekvés azonban számára csak alárendelt jelentőségű volt. Nagyhatalmi, imperialista célok lebegtek elsősorban szeme előtt. A Duna-medence középső területeire támaszkodva a Monarchia politikai és gazdasági érdekkörébe akarta vonni az egész Balkán félszigetet. Keleti (délekeleti) terjeszkedési igényeinek határa Szaloniki volt. E hódító terveivel a monarchia osztrák, cseh, magyar finántőkéseinek gazdasági, hatalmi érvényesülését akarta elérni a Balkánon Oroszországnak, Angliának és Olaszországnak, s azok finántőkéseinek hasonló imperialista törekvéseivel szemben. Végcélja Kristóffy beismerése szerint

¹⁷ Mérei Gyula i. m. 121—123. l.

¹⁸ Bibl Viktor: Von Revolution zu Revolution in Österreich. Wien. 1924. 405. és köv. l. L. még: Kristóffy J.: i. m. 409. l.

¹⁹ Kristóffy J. i. m. u. ott.

„Szerbia, Bosznia, Bulgária, Havasalföld, Albánia visszacsatolása volt a magyar impérium alá, amint azt II. József tervezte.”²⁰ (Kérdés persze, hogy e területek többsége mikor volt magyar impérium alatt? Valójában arról van szó, hogy a trónörökös felismerte a dinasztikus hatalmi érdekek, s a fináncokéit is szolgáló imperialista politika összefonódottságát, s az említett területek népeit a Habsburgok uralma, legalábbis birodalmuk vezető szerepe és érdekeik elsődlegességének elismerésére akarta kényszeríteni.)

A reakciós alapelvekre épült tervek közé tartoztak a magyarországi pángermánok Ferenc Ferdinánddal kapcsolatban álló vezetőinek elgondolásai is. Edmund és Harald Steinache, Lutz-Korodi, Rudolph Brandseh a századforduló után felismerték ama korábbi tervük megvalósíthatatlanságát, amely a Monarchiának a Német birodalomba való bekebelezését tűzte ki célul. Ezért a pángermán szövetség magyarországi vezetői az 1910-es években Ausztriában az osztrák nagy-németek és a trónörökös politikájának egymáshoz közelítésén fáradoztak. Bár végcéljaik homlokegyenest ellenkezőek voltak, Ferenc Ferdinánd körének nagy-osztrák nacionalizmusát, önálló igényű, de Németországra támaszkodó imperialista politikáját átmenetileg egyeztetni akarták a német imperializmus céljaival.²¹

Richard Charmatz osztrák liberális újságíró és politikus elgondolásai²² Aurel Popovici nemzeti autonómia elvére épülő föderációs terve,²³ s az osztrák szociáldemokraták kulturális nemzeti autonómia elvére épített javaslatai²⁴ a Monarchia életképesebb formálásának, a feszítő nemzeti ellentétek csökkentésének, ugyanakkor az osztrák német elem hegemoniája korszerűbb biztosításának igényével egyetemben inkább kielégítették volna a nemzetiségek vezető rétegének igényeit is. Mégis, egyik elképzelés, semmilyen átszervezés megvalósítására sem került sor a monarchia létezése időszakában. Az agg uralkodó, a magyar uralkodó osztályok egésze, s az osztrák-németiség jelentős része a dualizmus változtatás nélküli fenntartásának, — legfőképp azonban saját igényük fokozottabb érvényesítésének — híve volt. A nemzetiségek, az osztrák és magyar szociáldemokrata pártok, polgári radikálisok és demokratikus erők harca pedig nem volt elég erős és következetes a Monarchiába zárt népek szabad fejlődését biztosító teljes, vagy akárcsak több demokrácia, a nemzeti önrendelkezés, vagy autonómia eléréséhez.

Ferenc Ferdinándnak kétes értékű, új ellentéteket és igényeket szülő terveit megvalósítására, gyakorlati kipróbálására sem volt alkalma és lehetősége soha. A délszláv kérdés kiéleződése a XX. szd. első évtizedének második felében különben is nagymértékben meghatározta, az erőszak alkalmazásának irányába módosította a trónörökös és a mögötte tömő-

²⁰ Kristóffy J. i. m. 439. l.

²¹ Mérei Gy. i. m. 129. l.

²² Richard Charmatz: Der demokratisch — nationale Bundesstaat Österreich. (1904.) és Deutsch-österreichische Politik. (1907.)

²³ Aurel Popovici: Die Vereinigten Staaten von Großösterreich. Leipzig 1906.

²⁴ Karl Renner und Rudolf Springer: Staat und Nation (1899.) Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat. (1902.) Die Krise des Dualismus. (1904.) Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch — ungarischen Monarchie. (1906.)

rült katonai és udvari körök magatartását. Szerbiában az 1903-as államcsíny eredményeként az Obrenovicsok trónját a Karagyorgyevics dinasztia foglalta el. A nemzeti propaganda ez időponttól nagymértékben megerősödött, s Törökország mellett elsősorban Ausztria—Magyarország ellen irányult, amelynek Szerbia eddig mintegy hátországa, vazallus állama volt, amellyel szemben azonban Szerbiának — mint láttuk — a legjelentősebb nemzeti-területi igényei voltak.

Az „engedetlen” Szerbia büntetésének, másrészt a magyar agráriusok gazdasági érdekei védelmének eredményeként a Skoda cég helyett Schreider-Cruzotnál rendelt ágyú szállítások ürügyén — tört ki a vámháború 1906-ban Ausztria—Magyarország és Szerbia között. Jelentős volt azoknak a száma, főleg ereje és befolyása, akik a Balkánon szintén érdekelt Oroszországnak Japánnal szembeni háborús vereségét, gyengeségét kihasználva a délszláv kérdést radikálisan, háború által akarták „megoldani”. A Jászi által is jellemzett csoport Szerbiának, „a délszláv Piemont”-nak mint vonzási központnak a megszállásával az egész délszláv népet a trialista, vagy föderatív alapon átszervezendő Monarchiába akarta kényszeríteni. Az osztrák feudális-klerikális és katonai körök e programját a finánc-oligarchia befolyásos csoportjai is támogatták, mert leginkább érdekelték voltak a Balkán félsziget gazdasági kizsákmányolásában. Ez irányzat élén a trónörökös mellett Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök, s a kissé óvatosabb — a háború kockázatát már kevésbé vállaló — Aerenthal külügyminiszter álltak.²⁵ Tervük első fázisaként Bosznia—Hercegovinát akarták annektálni, s ezáltal a Szerbiával való egyesülés lehetőségétől elvágni. A következő lépés Szerbia, s esetleg a Hármas-Szövetségtől egyre távolodó Olaszország elleni preventív háború lett volna, még mielőtt Oroszország kellő megerősödése nem kockáztatja a háború további kiszélesedését.²⁶

II.

Aerenthal 1908 elején kezdte meg a Monarchia balkáni befolyását növelő terve megvalósítását. A magyar delegáció jan. 27-i ülésén előterjesztette az ún. „szadzák vasút” építésének tervét, amely az osztrák határtól a novibazári-szandzsákon át Szalonikiig vezetve biztosítaná Ausztria—Magyarország kijáratát az Égei tengerhez. A terv nagy izgalmakat keltett Oroszországban, a nagyhatalmak körében és Szerbiában is.

Míg az európai nagyhatalmak a vasúti tervek (az Aerenthal-féle javaslat, s azt ellensúlyozandó felvetett, Szerbiának kedvező duna—adriai kijárat biztosító vasútvonal tervezet), s a macedóniai reformok kérdése felett vitatkoztak, Törökországban (Monastirban) kitört a burzsoá, ún. ifjútürök forradalom. A monastiri helyőrség 1908. július 22-i felkelése, a szalonikii reformbizottság alkotmány proklamálása (július 23.), a drinápolyi és a monastiri hadtestek Sztambul felé vonulása azt eredményezte, hogy a szultán 24-én alkotmányt engedélyezett a birodalomnak. Az új al-

²⁵ L. Patyomkin: i. m. 180-181. l.

²⁶ U. ott. 181. l. és Conrad van Hötzendorf: Aus meiner Dienstzeit. (1906-1918) Band I. 530. l.

kotmány az európai hatalmakat dilemma elé állította. Felvetette azt a kérdést, hogy az a török szuverénítás alatt álló területek egészére (Bulgária, Bosznia, Kandia, Egyiptomra is) vonatkozik-e? Bulgária október 5-én függetlenségi nyilatkozatával, s 9-én Ferdinánd cárrá koronázásával, Ausztria—Magyarország 6-án Bosznia—Hercegovina annektálásával, Kréta szigete pedig 8-án a hellén unió proklamálásával eldöntötte a kérdést.²⁷

A török forradalom kitörése valóban siettette Aerenthalt tervének megvalósításában. Németország és a Monarchia vezetői ugyanis attól tartottak — s joggal —, hogy a forradalom egyik eredményeként Törökország eltávolodik Németországtól, Angliához közeledik, s vissza fogja követelni Bosznia—Hercegovinát. Aerenthal azonban az annexiót nem Oroszország nyílt ellenkezése, hanem — a tengerszorosok státusát érintő rekompenzáció nyújtásával — beleegyezése mellett próbálta végrehajtani. Büchlauban szeptember 15-én találkozott is Izvolszkij orosz külügyminiszterrel, ahol szóbeli megállapodásra jutottak.²⁸

A Bécsben 1908. augusztus 19-én Bosznia—Hercegovina annexiója tárgyában tartott közös minisztertanács ülés azonban már döntött a kérdésben, amelyhez Wekerle magyar miniszterelnök is hozzájárult, sőt Beck osztrák miniszterelnök aggályaival ellentétben ő optimista hangnemben, s támogatóan nyilatkozott.²⁹ Ausztria—Magyarország az Oroszországnak ígért előnyök beválthatóságának lehetősége előtt, nemzetközi konferencia összehívása, az annexió időpontjának előzetes meghatározása nélkül október 6-án végre is hajtotta az annexiót, amelyet fejedelmi (császári és királyi) elhatározás formájában közölt a berlini szerződést aláíró hatalmakkal. A vonatkozó leveleket szeptember 29-én azzal az utasítással küldték el, hogy a követségek által október 5-én kézbesítendőek.

A párizsi osztrák—magyar nagykövetség azonban ez utasításnak — „tévedésből”? — korábban eleget tett, s így az annexió terve október 3-án, idő előtt nyilvánosságra jutott.³⁰ Ez azonban nem jelenti azt — amit Horváth Jenő is állított —, hogy a magyar kormányt az annexióért semmi felelősség nem terheli. A magyar minisztertanács elé az annexió javaslat okt. 3-án este került. Wekerle miniszterelnök előterjesztése bevezetőjében elemezte azt a helyzetet, amely Magyarország déli határain és Bosznia—Hercegovinában a szerb „izgatások” révén keletkezett. Megállapította, hogy a Monarchia érdekeinek megóvása végett sürgősen intézkedni kellett. „Érdekeink megóvására, s a Bosznia—Hercegovinában folytatott szerb propaganda megszüntetésére két lehetőség nyílt: az egyik, hogy Szerbiával szemben leghatározottabban fellépjünk, a másik pedig, hogy Bosznia—Hercegovina birtoklását végleges jellegűvé tegyük.” Az első lehetőség összes konzekvenciáit levonva, szerinte belátható, hogy a

²⁷ Horváth Jenő: Diplómáciai történelem. II. k. Budapest. 1921. k. 81-82. l. és Balanyi György: A balkán probléma fejlődése. Bp. 1920. 239-240. l.

²⁸ Patyomkin: i. m. 183-186. l.

²⁹ O. L. M. E. 1910. 889. XLI. 4731. és Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Öst. — ung. Ministeriums des Aussen. Bearbeitet von L. Bittner und H. Uebersberger. Wien und Leipzig 1930. Band. I. 41-45 l.

³⁰ Horváth Jenő: A modern világ története 1815-1920. Bp. 1935. III. kiadás, 95. l.

háború alig elkerülhető, s európai komplikációk is felidézhetők. Tehát a másik lehetőséggel kellett foglalkozni, miként a közös külügyminiszterrel, valamint a Bosznia—Hercegovina kormányzásával megbízott közös pénzügyminiszterrel folytatott tárgyalások során ő is erre a meggyőződésre jutott. „Ez esetben ugyanis puskalövés nélkül háborút nyerünk, mert minden jel arra mutat, hogy Szerbia a tervezett helyzetbe kénytelen lesz belenyugodni.” Szükségét látta I. Ferenc József szuverén jogai Bosznia—Hercegovinára való kiterjesztésének azért is, mert a Török birodalom is alkotmányos alapokra helyezkedett.

Bosznia—Hercegovina birtoklása állandó jellegének kimondására tehát Wekerle szerint a fentebb vázolt „kényszerűségek” adták meg a „jogcímet”, de megtalálta az „erkölcsi jogosultságot” is; „minél képesebbek legyünk annak a magunkra vállalt feladatnak megfelelni, hogy Európának ebben a szögletében a rendet fenntartsuk, a kultúrát biztosítsuk, s ezáltal a többi Balkán tartományok helyzetének békés kibontakozását is elősegítsük”. Az „erkölcsi jogosultságot” támogatják szerinte azok az „ősi kötelékek” is, amelyek az említett tartományokat a magyar korona országhoz fűzték.

A miniszterelnök elmondotta, hogy Bosznia—Hercegovina annektálásával kapcsolatban még egy további intézkedést tartottak szükségesnek: a novibazári szandzsák megszállásának feladását. A Szandzsák megszállását annak idején a kelet felé irányuló összeköttetések biztosítása, s a Monarchia érdekeit veszélyeztető államalakulások meggátlása indokolta. A megszállás átmenetileg segítette a Török birodalom integritásának és pacifikálásának biztosítását is. A keleti irányú összeköttetések azonban a forgalmi viszonyok változása következtében most már csak részben irányulnak a Szandzsák felé, s a megszállás nélkül is biztosíthatók. „Az államalakulatok meggátlásának kulcsát sem a Szandzsákban kell keresnünk.” Az immár 30 éves megszállás jelentékeny anyagi áldozatait, s a lekötöttség terhei is indokolják, hogy a megszállással felhagyva „kéz-zelfogható bizonyítékát szolgáltatassuk annak, hogy Bosznia—Hercegovina birtoklásán túlmenő területi aspirációink nincsenek”. S bár még ezáltal sem lehet elejét venni egyes félreértéseknek, még kevésbé a célzatos félremagyarázásoknak, de „az eljárás hatni fog a Török birodalom megerősödésére, a balkáni viszonyok konszolidációjára, a külpolitikánk határozottságába vetett hit megerősödésére.”

Wekerle végül azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy Bosznia—Hercegovina a Monarchia melyik államához csatolandó? Azokban a kötelékekben, amelyek a két országot régebben Magyarországhoz fűzték, megvan ugyan a jogcím — mondotta —, Bosznia és Hercegovinának a magyar korona országhoz való viszonya azonban sem régebb, sem újabb törvények által nincs szabályozva. Ez törvényhozási szabályozást igényel — Ausztriához való viszonyunk következtében is, az 1880. évi tc. 5. paragrafus alapján, amelynek értelmében a szabályozás csak Magyarországon és Ausztria törvényhozásainak egyesítésével (egyetértésével) történhetik. Mivel ez ügyben az Ausztriával folytatandó tárgyalások bizonyára évekig elhúzódnak, az újabb szabályozásig továbbra is az említett törvénycikk rendelkezései értelmében kell eljárni.

Az annexió formai végrehajtásának módjáról a miniszterelnök elő-

adta, hogy Ferenc József mindkét miniszterelnökhöz, s a közös külügy-miniszterhez ún. legfelsőbb kéziratokat, Bosznia—Hercegovina népei-hez pedig fejedelmi szózatot intéz. Az országgyűlés elé terjesztendő törvényjavaslatokban megállapították szuverén jogainak Bosznia és Hercegovinára való kiterjesztése, s hogy a trónöröklésre vonatkozó 1723. évi I. és II. tc. rendelkezései ezen országokban is hatályba lépnek.³¹

Az előterjesztés után Apponyi Albert gr. vallás- és közoktatásügyi miniszter és gr. Andrassy Gyula belügyminiszter aggályaikat kifejező nyilatkozatot tettek, majd meglepő fordulattal — „a külügyminiszter bizonyára tudja, mit akar” — az annexióhoz hozzájárultak. Aggályaik és a magyar uralkodó osztályok érdekeit kifejező érvelésük ellenére meghajoltak a dinasztia, a katonai, s a külügyi vezetés akarata előtt.

Apponyinak súlyos aggodalmai voltak a tervezett rendezés ellen, mind a nemzetközi jog és a magyar közjog, mind a nemzetközi és a belpolitikai helyzet szempontjából. Az volt a nézete, hogy a fenyegető bonyodalmakkal szemben több biztosítékot nyújtana, s a jogi korrektségnek is inkább megfelelné az erélyes fellépés Szerbiával szemben. A megszállt tartományokban pedig önkormányzati intézményeket lehetne létesíteni az adott helyzetben is. S ha valóban szükségessé válik az annexió, előbb a közjogi kérdéseket kellene rendezni — azt ti., hogy I. Ferenc József melyik szuverén hatalma, az osztrák császári, vagy a magyar királyi terjesztetnék ki a megszállt tartományokra? A két állam melyikéhez csatoltatnak, s milyen közjogi feltételekkel? E kérdések tisztázatlansága ugyanis mindkét állam parlamentjében bonyodalmakat idézhet elő. (Az érintett problémát valóban nem rendezték véglegesen az Osztrák—Magyar Monarchia fennállásának utolsó évtizedében sem. Hónapok és évek múlva is csak tárgyaltak, tervezeteket készítettek, s vitatkoztak ezen.³² Mégis hozzájárult a miniszterelnök előterjesztéséhez, mert a tervezett rendszabály, ha nem is valósítja meg a véleménye szerinti helyes közjogi rendezést, nem áll azzal ellentétben, s nem praejudicial későbbi megvalósításának. A közvetlenül felelős államférfiak nyilatkozatának súlya elől nem zárkózott el, de annak alapos voltáért a felelősséget teljesen az illetékes miniszterekre hárította.³³)

Andrassy a külügyminiszternek a háború eshetőségére vonatkozó véleményét irányadónak tekintette, főleg Orosz- és Olaszországra nézve, bár szerinte nincs okuk és joguk a beavatkozásra. Az annexió ugyanis Ausztria—Magyarország tényleges hatalmát nem fokozza, a hatalmi egyensúlyt nem zavarja. Berlinben sem a hatalmak akadályozták meg a tartományok végleges csatolását, az csak Törökországra, a szultán érzékenységére való tekintettel maradt el. Mindezek ellenére — szerinte — Pétervár és Róma kellemetlen meglepetéseket okozhat. Törökország magatartását — úgy vélte —, még nehezebb előre meghatározni. „Ott a hatalom a szultán és a kormány kezéből kisiklott és a bazárok, a kasszárnyák lakóinak jutott a kezébe. Ott a közállapotok a legörültebb politikát is lehetővé teszik.” Tehát nem a háborús veszély lehetőségét, ha-

³¹ O. L. 18/M. T. jkv. 1908. okt. 3.

³² O. L. M. E. 1910. 888. XXXVI. 789. és M. T. jkv. 1909 okt. 4.

³³ O. L. 18/M.T. jkv. 1908. okt. 3.

nem az annexió szükségességét és hasznosságát tekintve tért el véleménye a külügyminisztertől. Az annexiót abban az esetben is hibás lépésnek minősítette, ha semmiképp nem veszélyeztetné a békét — mivel összekapcsolták a Novibazárhoz való jog feladásával. (Ezzel kapcsolatban politikai céltudatosság hiányára utalt.) Nem tartotta megengedhetőnek, hogy Szerbia és Montenegró közvetlen szomszédokká váljanak, mert ez esetben csak idő kérdése, hogy e két közeli rokonnép mikor egyesül egymással.

Nem helyeselte Andrassy az annexiót a törökre gyakorolt hatása miatt sem. A Monarchia célját és érdekét a Török birodalom fenntartásában jelölte meg —, ameddig lehetséges. Az annexió megakaszthatja annak a kísérletnek a sikerét, melyet a török kormányzat megjavítására tesznek. A török új-parlamentet mindjárt megalakulása első idejében lehetetlen helyzetbe juttatják, a török sovinizmust kitörésére kényszerítik azáltal, hogy a nemzeti fellendülés perceiben Ausztria—Magyarország által is elismert jogától fosztják meg a birodalmat. Az Európa sok helyén rokonszenvvel fogadott reform-mozgalom esetleges bukásának ódiума is a Monarchiát terhelheti. A Monarchia lépése Bulgáriát és Görögországot is hasonló cselekedetre bátoríthatja. (Bulgária valóban az annexió időpontjában nyilvánította ki teljes függetlenségét, s Ferdinánd fejedelem cárrá koronáztatta magát.) A keleti kérdés az annexió által új, akut krízissé fejlődhet, s a Monarchiát fogják érte felelőssé tenni, akik egyre a statusquo fenntartásának szükségességét hangoztatják. „Példát adnánk arra, hogy a török jogát büntetlenül meg lehet sérteni,” Törökországban a Monarchia elveszítene befolyását, s hosszú ideig az lenne szemében a leggyűlöltebb hatalom.

Andrassy szerint az annexió ártani fog Ausztria—Magyarország európai tekintélyének is. „A Monarchia konzervatív hatalom, s innen ered tekintélye... Az erőszak nemzetközi vonásokban talán imponál, ha hatalommal kapcsolatos és reális nagy érdekek védelme végett élnek vele.” Helytelenítette az annexiót azért is, mert nem fogja Szerbia „arcátlan” agitációját megszüntetni. Az annexió Bosznia—Hercegovinában nem népszerű, tehát nem fogja népeit a szerb „izgatások” iránt érzéketlenekké tenni. A szultán szuverénítésének megszüntetését nem indokolja a bosnyák kormányzat azon helyes elhatározása sem, hogy némi alkotmányos intézményeket akar meghonosítani. Ezt akkor lehetne figyelembe venni, ha a bosznia—hercegovinai népnek nagyobb méretű alkotmányos jogokat szándékoznának biztosítani, mely által hatást gyakorolhatnának a közös ügyek intézésére is. Ilyen jogokban valóban nem részesíthetők, míg Ferenc József valamely államának nem állampolgárai. „Ilyen jogot azonban senki sem szándékozik adni, mert az megdöntené a Monarchia közjogi alkatát. Míg a török szuverénítés névleg fennáll, a bosnyákoknak is be kell látniok, hogy szűkkörű autonómiánál messzebbmenő jogokban nem részesíthetők.” Nem helyeselte az annexiót azért sem, mert megnehezítené mind a magyar, mind az osztrák kormány helyzetét parlamentjeikben anélkül, hogy a kérdést végleg megoldhatnák. A jelenlegi provizóriumot újabb váltaná fel, s ez az állapot a két állam közötti jó viszonyt is veszélyeztetné.

Andrassy a magyar uralkodó osztályok érdekeire alapozott érvei el-

lenére mégis elfogadta a miniszterelnök előterjesztését. Az e tárgyban létrejövő minisztertanácsi határozatért vállalta a felelősséget. Magatartását azzal indokolta, hogy neki, mint belügyminiszternek nem feladata e kérdésben vezetni és utat mutatni. Az annexió bekövetkezését az összes felelős tényezők elhatározása ellenére úgysem tudja megváltoztatni. „Akár helyes ez a politika, akár helytelen, ha elhatározott annak követeése, melléje kell állni.” Nem vállalta magára a felelősséget azért, hogy a közvélemény megoszlását idézze elő, hogy egyéni skrupulusai a vezetés körében netalán határozatlanságot támasszanak. A magyar politikai helyzetet sem akarta a kormányból való kilépésével veszélyeztetni.

A minisztertanács méltányolva a belügyminiszter aggályait — e fontos lépés következményeit bizonyossággal kiszámíthatóknak nem tartotta, mégis az adott helyzetben és körülmények között, bizalommal a külügyminiszter és a miniszterelnök iránt, akik a külpolitikai helyzetet részleteiben ismerik — az előterjesztéshez hozzájárult.³⁴

Bosznia—Hercegovina anektálásából — amelytől Aerenthal a nagyhatalmakat meglepő gyors sikert remélt — európai bonyodalom támadt, mert a közvetlenül érdekelt Törökországon és Szerbián túl a már vázolt ellentétpárok által érintette az Antant hatalmak, különösen Oroszország és a Balkán félsziget nyugati partjain szintén érdekelt Olaszország igényeit. Az annexiót követő fejlemények: — a hatalmak „felháborodási kampánya”, s háború kirobbanásának veszélye — azt bizonyítják, hogy nem voltak alaptalanok a fentebb ismertetett aggodalmak. A magyar minisztertanács egészének, s méginkább a nyilatkozatot tevő minisztereknek a felelősségét fokozta, hogy a kockázat nagyságának felismerése ellenére benyúltak a „darázsfészekbe”, s imperialista érdekektől vezérelt, de kicsinyes, reális hatalmi súlyt nem, vagy alig gyarapító, formális célkitűzés valóraváltásáért veszélyeztették Európa békéjét... „a világból kikapcsoltság mély álmát alvó osztrák—magyar diplomácia felébredve, egy pusztá címért, névváltoztatásért hadba szállott fél Európával, s reális hatalmi gyarapodásnak minden reménye és kilátása nélkül felforgatta Európa népeinek nyugalmát. Képzeltető-e nagyobb aránytalanság egy játszma betéte és nyeresége között, mint egy európai háború lehetősége az annexió nyereségeért?”³⁵ — írta találóan Kunfi Zsigmond a „Szocializmus c. elméleti folyóirat hasábjain. Kunfi ugyanakkor észrevette azokat az ellentmondásokat, okkal arányban nem álló okozatokat, ingerekkel arányban nem álló izgalmakat, melyek a válságot eltorzították, felnagyították. „Anglia, melynek uralkodó osztályai egyetlen gondolatigézete alatt állnak: hogyan lehetne meggátolni Németország gazdasági fejlődését és megerősödését, nem talál nyugtot azért, mivel a szerb gazdasági élet fejlődésének gátja az osztrák—magyar vámpolitika. Oroszország, amely saját földjén művelt és kultúrával rendelkező nemzeteknek (is) minden nemzeti törekvését a legönkényesebb és legdurvább erőszak fégyvereivel nyomja el, amelynek óriási területén 26 különféle nép szen-

³⁴ U. ott. (Az annexióra vonatkozó „legfelsőbb” kéziratokat és a fejedelmi szózatot a magyar és osztrák hivatalos lap 1908. okt. 7. száma közölte; ugyanakkor a hírlapok is.)

³⁵ Kunfi Zsigmond: Az annexió válság. „Szocializmus”. 1908/9. III. évf. 6. sz. 241. l.

vedi a társadalmi elnyomás mellett a nemzeti üldöztetés minden szörnyűségét — az annexió által megsértett szerb nemzeti érzés tántoríthatatlan védőjének szerepét játszotta.³⁶

S valóban, az ellentétes érdekű hatalmak sokszor még imperialisztikusabb politikákat most az álszent képmutatás, Szerbia és Törökország érdekeinek védelme, a Monarchiával szemben alkalmazandó retorzió szükségességének leplebe burkolták. A kapitalista nagyhatalmak új területekért, befolyási övezetekért vívott harca az imperializmus általános érvényű iarkastörvénye. Az egyiknek elért sikere a másik ezt ellensúlyozandó törekvését, az ellentétek fokozódó „újratermelését”, egy bizonyos ponton túl diplomáciai feloldhatatlanságát, illetve háborús megoldását váltja ki. Ez általános érvényű törvény azonban mégsem egyenlít ki minden felelőséget — különösen nem a háború veszélyének felidézését. A nyugati hatalmak diplomáciája és sajtója az erkölcsi felháborodás hangján lépett fel a szerződészegő Monarchiával szemben, s Szerbia és Törökország érdekeinek védelmében nemzetközi konferencia elé akarták vinni az annexió ügyét.³⁷ A nemzeti megújódás és lelkesültség nacionalista hullámában az ifjú török kormányt is szíven ütötte a két tartomány elszakítása, s rövid ideig úgy látszott, mintha a fegyveres leszámolásra is készen állna. Erre azonban nem volt elég ereje. Valójában csupán rekompenzáció, gazdasági engedmény kivívása volt a célja. Az okt. 10-én kiadott jelszóval: „Ne vásároljatok osztrák árut!” — a gazdasági bojkott fegyveréhez nyúlt.³⁸ Az annexiónak Szerbiában támadt legerősebb visszhangja. A „nagyszerb” körök eszméire valóban súlyos csapás volt Bosznia—Hercegovina bekebelezése. Ez ugyanis bizonytalan időre elodázta a közel két milliányi rokon nemzetséggel való egyesülés lehetőségét, útját állta egy nagyobb, életképesebb szerb nemzeti állam létrehozásának, s a tengerhez vezető út megvalósításának. Szerbiában az utcai tüntetések rövidesen a háborús elégtétel kockázatát is már-már vállaló magatartásba csapták át. A szkupstina okt. 9-i ülésén viszonylag kis szótöbbségen múlt, hogy a hadüzenet mellett benyújtott indítvány nem emelkedett határozattá. (93—66 volt az arány.)³⁹

A Bosznia—Hercegovina anektálása révén kialakult helyzet vizsgálata számunkra elsősorban a Monarchia és Szerbia viszonyának szempontjából a legfontosabb, mert ez a továbbiakban jelentős szerepet játszott a soknemzetiségű Monarchia egész jövőjének, s annak szláv, különösen délszláv népei kapcsolatainak alakulásában. Szerbiának az annexióval szembeni tiltakozása, a Monarchia háborús fenyegetéseire hadikészülődéssel válaszoló magatartása világos és egyértelmű. Cselekedeteinek rugói azonban nem csupán és nem elsősorban saját akaratában keresendők. Fellépése viszonylagos gyengesége és kicsinysége következtében függött a Monarchia esetleges engedményeitől, a nagyhatalmak erőviszonyaitól és egymásra gyakorolt nyomásától, egy lehetséges európai konferencia határozataitól. Önvédelmére fel kellett készülnie, de a harc idő előtti provokálása nem volt érdeke. A védelemre való felkészülés, a fegyverkezés

³⁶ U. ott.

³⁷ A hatalmak magatartására vonatkozóan l. „Aussenpolitik” I. k. 125. és köv. l.

³⁸ L. *Balanyi*: i. m. 242. l.

³⁹ A szerb álláspontot ismerteti: *Bogitschewitch M.*: Die auswärtige Politik Serbiens. 1903—1914. Band III. 76. és köv. l.

és az óvintézkedések első hulláma 1908 december elejéig tartott. Az európai hatalmak egyelőre nem kötelezték el félreérthetetlenül magukat. Nyilvánvalóan várták az Osztrák—Magyar Monarchia és Németország elhatározását, az európai konferencia eszméjének fogadtatását, Szerbiának a tengeri kijárat biztosítása által adandó esetleges rekompenzáció lehetőségét. Diplomáciai téren, s fegyverek szállítása, átengedése révén azonban segítették Szerbiát. 1908 októberétől 1909 elejéig a magyar miniszterelnökség sűrűn kapta a közös hadügyminisztériumtól — betekintés végett — a jelentéseket, amelyek Szerbia és más balkáni államok hadikészülődéseiről, fegyverek rendelkezéséről és szállításáról, a szerb nép és a belgrádi lakosság hangulatáról, az európai nagyhatalmak Szerbiát támogató politikájáról számoltak be. A marseillesi főkonzul 1908. október 22-i jelentése szerint a St. Charmand-i gyárból a marseillesi pályaudvarra érkezett 22 vagon szétszedett tüzérségi anyag, Creuzot-ból pedig 76,5 tonna munició, s további útirányuk Szalonikibe vezet.⁴⁰ Ezzel az értesítéssel egybevetve az az október 20-i belgrádi jelentés, hogy Creuzotból Marseillesbe október 21-én 11, Szerbiának szánt gyorstüzelő üteget indítanak útnak, melyek november 13-án érkeznek Szalonikibe.⁴¹ Bécsi bizalmas értesülés szerint a „Dynamit Nobel” társaság nem teljesítette a szerb kormány azon kívánságát, hogy 200 000 kg füstnélküli lőpor gyártásához szükséges vegyszert kerülő úton Szerbiába szállítson.⁴²

A magyar kormány október 21-én — az osztrák kormánnyal egyetértésben — minisztertanácsi határozat alapján „Hadiszükségletekre vonatkozó át- és kiviteli tilalmat” rendelt el.⁴³

A közös hadügyminiszter 1908. október 22-én szerbiai és montenegrói ún. „bandák” betörésének megakadályozására tett intézkedésekről számolt be a belügy- és pénzügyminiszternek. Utasította a 7., 13. és 15. hadtestparancsnokságokat, valamint a zárai katonai parancsnokságot a területükre eső határvonal és fontosabb objektumok szigorúbb védelmére. A közigazgatási hatóságokat — különösen a csendőrséget és a pénzügyőrséget — a katonai parancsnokságok intézkedéseinek hathatós támogatására szólította fel.⁴⁴

Szerbia magatartásáról a továbbiakban ellentmondó, részben harcias, részben békülékeny szándékok hangsúlyozó jelentések érkeztek a magyar fővárosba. A belgrádi katonai attache október 27-én arról számolt be, hogy a belgrádi várban ágyúk nincsenek készenlétben. A követ Péter királynál tett látogatást, aki minden háborús szándékot tagadott, s a Monarchia

⁴⁰ O. L. M. E. 1910. 899. XLI. 4731. 4873/X. 30.

⁴¹ U. ott.

⁴² U. ott.

⁴³ O. L. M. E. 1910. 899. XLI. 4731. 4747 1908. X. 21. E határozat alapján mindenféle fegyvernek, ezek alkatrészeinek, lőszernek, robbanó- és gyújtószernek, ezek előállításához szükséges anyagoknak, valamint lovaknak, hátsó- és teherhordó állatoknak, a felszerelésükre szánt tárgyaknak, de hadi célokra alkalmas más anyagoknak az Osztrák—Magyar Monarchia két államából — Bosznia-Hercegovinát is beleértve — illetve ezeken keresztül Szerbiába és Montenegróba való kivitele vagy átvitele tilos. A tilalmat kiterjesztették azokra a küldeményekre is, amelyekről feltehető, hogy közvetve az említett államok területére kerülhetnek. A kormány fenntartotta magának az áruk rendelkezésének ellenőrzési jogát.

⁴⁴ O. L. 1910. M. E. 899. XLI. 4731. 4766. 1908. X. 22.

fegyverkiviteli tilalma feletti megütközésének adott kifejezést. Megelégedéssel fogadta a követ azon kijelentését, hogy a szerb dinasztianak Ausztria—Magyarország támasza lehetne.⁴⁵

Természetes, hogy egy ilyen protokolláris látogatáson elhangzottakat, udvarias engedékenységeket épp úgy nem kell, sőt nem is lehet egészében készpénznek vennünk, miként a Szerbia harcias szándékát egyoldalúan bizonyítgató jelentések mögött is meg kell látni a Monarchia háborús leszámolására készülődő vezető körei önigazolási óhaját. Sokszor egyes jelenségeket, egyedi megnyilatkoztatásokat, értesüléseket felkapva és eltúlozva, a mértéktartóbb hivatalos politikát „fantaszták” óhajaival elegyítették. Bizonyára nem eléggé hitelt érdemlők azok az értesülések, hogy az Amerikában élő montenegróiak parancsot kaptak, térjenek haza, s angol hajók fogják őket szállítani. Vagy: Szerbiában a fegyenceket ki akarják szabadítani, s belőlük ún. „Crna Ceta”-t alakítani, mely bombákkal a legkiméletlenebb harcot fogja folytatni.⁴⁶ A közös hadügyminisztérium okt. 28-i belgrádi jelentése szerint Szerbia állítólag már orosz „terroristákat” is szándékozik felfogadni oly céllal, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia befolyásos kormányférfiai ellen bombamerényleteket kövessenek el.⁴⁷

November elején Szerbiában csapatmozgások történtek. Az Avalán 8 úteget helyeztek el. Belgrád előtt a határt megerősítették.⁴⁸ Belgrádban felkészültek a netalán szükségessé váló kiürítésre is. Mintegy 50—70 vagón hadi- és löszert Kragujevacba, a jövedék készleteket, s a nemzeti bank 6 millió aranyfrank alapját Nisbe szállították.⁴⁹ Ugyanez a jelentés számolt be arról, hogy a szerb-szándzsák határon állomásozó „bandákat” a kormány október 23-i utasítása alapján feloszlatták.

Belgrád lakosságának hangulatáról a „polgári státusú”, valójában hírszerzői feladatot is teljesítő Leitgeb Imrének, a földművelésügyi minisztérium belgrádi szaktudósítójának a miniszterelnökséghez is megküldött jelentés-sorozatából tájékozódhatunk. „... A tüntetések, — bár még mindig ismétlődnek — ez idő szerint (okt. 27.) elveszítették a turbulens, lármás, a magánvagyont is veszélyeztető árnyalatokat.” A belgrádi lakosság a „vélelmezett” sértés megbosszulására a török példa hatása alatt egyelőre az osztrák—magyar kereskedők üzleteinek mellőzésében, a bojkottban állapodott meg. A bojkottot ki akarták terjeszteni a német kereskedőkre is, ez azonban nem vezetett eredményre.⁵⁰

Leitgeb a továbbiakban beszámolt arról: november 2-án este az a hír terjedt el a szerb fővárosban, hogy a Monarchia jelentős számú katonasága a Duna és a Száva magyar oldalát — átkelésre készen — megszállta. A hír mély megdöbbenést keltett a polgári lakosság körében, s katonai ellenintézkedésekhez vezetett. Éjjel az egész helyőrséget riadókészültségbe helyezték; s az a tüzéséggel együtt kivonult az átkelés megaka-

⁴⁵ O. L. M. E. 1910. 899. XLI. 4731. 4873 X. 30.

⁴⁶ U. ott: a cattarói kikötő parancsnokság, illetve a nisi konzul október 22-i jelentése.

⁴⁷ O. L. M. E. 1910. 899. XLI. 4731. 5018 XI. 9.

⁴⁸ U. ott: A 13. hadtest parancsnokság november 8-i jelentése.

⁴⁹ U. ott: a belgrádi katonai attache 8-i jelentése.

⁵⁰ O. L. M. E. 1910. 899. XLI. 4731. 5211. 1908. XI. 11.

dályozására. (A riadalmat, s a katonaság előkészületeit valószínűleg a Monarchiának a szerb kormányhoz intézett ultimátumszerű jegyzékének követelései váltották ki, amelyek a sajtó megrendszabályozását, a tüntetések megszüntetését, s a szükségessé válható kiürítést előkészítő intézkedéseket eredményezték.) A szerb kormány ugyanis elrendelte az osztrák—magyar császár és király személyét sértő lapok elkobzását, a városi praefektura pedig a gyülekezést és tüntetést megnehezítő szigorú intézkedéseket tett. Az intézkedések következtében a „leglármásabb”, s a király személyét is „lépten-nyomon gyalázó” hírlapok. (Politica, Vescsernye Novisti, Pravda, Mali Journal) elcsendesedtek, s nyugodtabb hangú, tárgyilagosabb, orosz—angol barát irányzatú cikkeket közöltek. Az Osztrák—Magyar Monarchia honosait károsító bojkottmozgalom is elvesztette addigi, a szabad bevásárlást akadályozó agresszív jellegét. Jelentető mindezekből a jövőben figyelembe veendő tanulságként azt állapította meg, hogy „... Monarchiánk erélyesebb fellépése, a belgrádi körök által véleményezett támadó és harcias szándéka már elegendő volt a szenvedélyek lecsillapítására, a harcias tűz eloltására, sőt a félelem érzetének... előidézésére.” Szerinte a szerb hangulat ismeretében aligha kell háborútól tartani. „Ehhez nemcsak a hadi felszerelés, de a kellő, öntudatos erkölcsi bátorság is hiányzik.”⁵¹ (?!?)

November 8-i, tehát csupán egy nappal későbbi jelentésében már ő is másként, tárgyilagosabban értékelte az események erkölcsi hatását. A külső nyugodtabb felszíne alatt ugyanis az erők tovább működtek. Szerbia hadifelszereléseit tengeri úton, Törökországon keresztül továbbra is kiegészítették. A katonaság állandó gyakorlatozással emelte harcászását. Az eddiginél tárgyilagosabb hírlapi cikkekkel és beszédekkel forrpontra tartották a Monarchia ellen elkeseredett közhangulatot. „A komoly gondolkodású elemek is hangoztatták, hogy az annyira várt kongresszus megghiúsulása, vagy kedvezőtlen döntése esetén az ország csakis a fegyverekre, a háborúra apellálhat, mint olyan elkerülhetetlen megoldási módra, melyet a szerb nemzeti becsület még az ország függetlenségének kockáztatásával is okvetlenül megkíván.”⁵² Leitgeb a továbbiakban beszámolt arról is, hogy az elkeseredett, „ábrándjaiban csalódott” néphangulat eredményeként a király helyzete is nehezzé vált, detronizálásának veszélye megnövekedett, ami még súlyosabb válságba sodorhatja az országot.⁵³

1908 december elején a háborús veszély továbbra sem csökkent, a feszültség inkább növekedett. A közös külügyminisztérium december elsején Londonból származó tudósítást közölt a magyar miniszterelnökséggel arról, hogy Odesszában, Szent-Pétervárott és Varsóban megkezdődött a mozgósítás.⁵⁴ A belgrádi követ pedig jelentésében arról számolt be, hogy a szerb kormány ügynökök által azon 50 000 ismétlődő puska megvételére alkuszik, amelyeket a japánok vettek el az orosz hadifegyvelektől. Az orosz

⁵¹ U. ott: november 7-i jelentés.

⁵² O. L. M. E. 899. XLI. 4731. 5347/ME.

⁵³ U. ott. (A háborús párt egyik vezető egyénisége ugyanis György trónörökös volt.)

O. L. M. E. 899. XLI. 4731. 5422. 1908. XII. 1.

kormány a megfelelő lőszert rendelkezésre bocsátaná.⁵⁵ Szerb tiszteknek egy csoportja pedig azzal a céllal utazott Oroszországba, hogy ott 8000 lovat vásároljanak.⁵⁶ A közös külügyminisztériumhoz olyan valószínűtlen hír is eljutott, miszerint a szerb kormány budapesti fegyvergyárból 80 000 db Manlicher féle lőfegyvert rendelt Bully Pernon belgrádi — valószínűleg angol — bankáron keresztül.⁵⁷

Törökországban is tartalékosok és újoncok folytonos bevonulását jelezték a hírek.⁵⁸ Novákovic Stoján szerb küldött pedig Konstantinápolyban Bosznia annexiójáról közösen kialakítandó álláspontról folytatott tárgyalásokat a Portával.⁵⁹ Törökország ellentéte azonban elsősorban Bulgáriával éleződött ki, bár még évekig képtelennek látszott, arra, hogy háborút viseljen.⁶⁰ E feszültséggel terhes időszakban mindössze néhány olyan momentum tapasztalható, amelyek a Monarchia és Szerbia közötti kapcsolatok normalizálásának irányába hathattak. Ezek azonban a Monarchia részéről részengedmények voltak, s mint ilyenek sem realizálódtak. A külügyminisztérium ugyanis a nagyhatalmak által Szerbiának Bosznia-Hercegovina területéből kért adriai-tengeri kijárat biztosítása helyett csupán azt javasolta — s ezt a magyar miniszterelnökséghez pártolólag felterjesztette —, hogy Szerbiának Bosznia-Hercegovinán keresztül az Adriáig közvetlen vasúti összköttetést biztosítsanak.⁶¹ A kereskedelmi szerződésnek a Monarchia által tervezett meghosszabbítása viszont hatás nélkül maradt Szerbiában. „... a mi 'jóakaratóú törekvéseink' inkább gyengeségnek vagy legjobb esetben ... az anyagi előnyök által parancsolt érdekek előtérbe állításának tudhatók be.”⁶²

Az annexiók válság további fejleményei a történeti irodalomból már ismeretesekek.⁶³ Izvolszkij a nagyhatalmaknál a tengerszorosok kérdésében merev fogadtatásra, visszautasításra talált. E kudarcra fokozta becsapottságának, megcsalottságának érzetét. Dúhe és ellenszenve méginkább

⁵⁵ O. L. M. E. 899. XLI. 4731. 5429. XII. 1. (November 10-i jelentés).

⁵⁶ U. ott. (A bukaresti követ november 22-i jelentése.)

⁵⁷ O. L. M. E. 899. XLI. 4731. 5819/ME. XII. 20. A kereskedelemügyi miniszter ezzel kapcsolatban tájékoztatta a külügyminisztert, hogy 2–3 héttel előbb valóban nagyobb mennyiségű 99 mintájú Mauser fegyver szállítására érkezett ajánlat egy angol cég részéről. Tekintettel azonban arra, hogy a szerb hadsereg ugyanilyen mintájú fegyverrel van felszerelve, a gyár az ajánlatot visszautasította. (U. ott. 5965/ME. XII. 30.)

⁵⁸ O. L. 899. 4731. 5423/ME. XII. 1.

⁵⁹ O. L. 899. XLI. 4731. 5447/ME. XII. 1. A közös hadügyminiszter jelentése.

⁶⁰ O. L. M. E. 899. XLI. 4731. 5426. XII. 1. és u. ott. 5428/ME. XII. 1. A közös külügyminisztérium Törökország állapotáról. A bukaresti német katonai attachénak egy török generálissal folytatott beszélgetése, illetve a Szandzsákban elrendelt határozat, valamint a török sajtónak a mozgósítás ellen indított akciójáról szóló tudósítások alapján. A 'bolgár kormány' háborús felkészülését 'dokumentálja', hogy magyar fegyvergyárral szerződést kötöttek 27 400 Manlicher puska, s ugyanakkor 17 millió töltény szállítására, — mely utóbbi megrendelést Weiss Manfréd kapta. U. ott. 5608/ME. 1908. XII. 10. A szófiai katonai attache nov. 18-i jelentése.

⁶¹ O. L. 899. XLI. 4731. 5695/ME. 1908. XII. 14.

⁶² O. L. M. E. 899. XLI. 4731. 5781. 1908. dec. 12.

⁶³ L. Oesterreich—Ungarns Aussenpolitik; Die Grosse Politik der Europäischen Kabinete; és *Patyomkin*: A diplomácia története: i. m. 188–194. l.; *Conrad v. Hötzen-dorf*: Aus meiner Dienstzeit. 1906–1918. I. III. *Balanyi György*: i. m.; *Horváth Jenő*: i. m. stb.

Ausztria-Magyarország, s személy szerint Aerenthal ellen irányult. Izvolszkij mentőötletként kapta fel Grey angol külügyi államtitkárnak azt a gondolatát, hogy Ausztria-Magyarország önkényes lépésének elítélésére hívják össze a berlini szerződés hatalmainak konferenciáját. Azt remélte ugyanis, hogy ezáltal csökkentheti Pétervárott az Oroszországot ért diplomáciai vereség kínos hatását, s Törökország és Szerbia részére engedményt csikarhat ki Ausztria-Magyarországtól. A nemzeti sérelem és tiltakozás lázában élő Szerbiát Oroszország felkészületlenségére hivatkozva — egyenlőre a háború elkerülésére intette.

Ausztria-Magyarország hivatalosan kijelentette, hogy az annexió kérdését csak abban az esetben hajlandó nemzetközi konferencia elé terjeszteni, ha azt, mint befejezett tényt eleve elismerik. E magatartáshoz nagymértékben hozzájárult Bülow kancellár dec. 8-i kijelentése, mely szerint az osztrák—magyar közös kormány bonyodalmak esetén bizton számíthat Németország segítségére. A Monarchia a konfliktus lehetséges kiszélesedése esetén szükséges német támogatás biztos tudatában 1908 decemberében és 1909 januárjában a trónörökös, a vezérkari főnök és a katonai vezető körök elképzeléseinek megfelelő háborús készülődéssel válszolt a Szerbiában erősödő osztrák—magyarelles mozgalomra.

Szerbia jövő sorsát illetően véleménykülönbségek mutatkoztak az osztrák katonai, és politikai körök, valamint Aerenthal, s a magyar uralkodó osztályok vezető politikusai között. Az utóbbiak véleménye — különösen Tisza Istváné — s ezzel később Aerenthal is egyetértett — az volt, hogy a Monarchia győzelem és bekebelezés esetén sem képes Szerbiát „megemészteni”. Újabb délszláv területeknek a Monarchiához csatolásával veszélyes túlsúly jönne létre a magyar, de a német elemmel szemben is.⁶⁴

Törökország politikai irányvonalában 1909 februárjában újabb változás történt, s Ausztria-Magyarország azt kihasználva megegyezett a török kormánnyal. Kettő és fél millió fontsterling fizetése, a novibazáriszandzsák megszállásának feladása, s kereskedelmi engedmények fejében Törökország lemondott amúgyis névleges szuverénitása jogáról, s ezzel az annexiót elismerte.

A Monarchia, Oroszország és Szerbia azonban még mindig a háborús feszültség állapotában volt. Az orosz minisztertanács március 17-én ismét a háború kérdését vitatta. Ausztria-Magyarország 22-én és 29-én kettő, majd 5 hadtest mozgósítását rendelte el. A német diplomácia többszöri erélyes fellépésének, ultimátumszerű fenyegetéseinek „eredménye” volt, hogy Oroszország kapitulált a német—osztrák—magyar követelések előtt. Ezt követően március 31-én Szerbia is kénytelen volt álláspontját feladni, meggyőződése ellenére az annexió tényét elfogadni.

III.

A német—osztrák—magyar diplomácia annexió sikere azonban csálka, nagyon is kétélű sikernek bizonyult. A boszniai kérdés ugyanis balkáni helyi problémából a nagyhatalmak közelkeleti befolyásáért folytatott

⁶⁴ Conrad v. Hötendorf: i. m. I. k. 138. 1.

harcává, az antantot szorosabbra fűző, a szerb és délszláv nemzeti törekvéseket erősítő tényezővé terebélyesedett. Önként adódik a kérdés, vajon Ausztria-Magyarországnak a már vázolt katonai, s vélt hatalmi érdekein túl voltak-e olyan konkrét gazdasági igényei és törekvései is, amelyek ezt a veszélyes, az ellentéteket élező politikát alátámasztották és sugallmazzták?

Történettudományunk tisztázta már azt a kérdést, hogy Ausztria nem volt gyarmattartó állam — a szó klasszikus értelmében. Nemcsak azért, mert tengerentúli, vagy ahhoz hasonlóan kiaknázott gyarmati területekkel nem rendelkezett, de a birodalomhoz tartozó, általa elnyomott népek gazdasági kizsákmányolása is más, áttételesebb formákban nyilvánult meg. A fejlettebb osztrák ipari kapitalizmus helyzeti előnye érvényesült elsősorban az elmaradottabb, fejlődésben megrekedt, agrár jellegű területekkel szemben. Ezt az állapotukat az államhatalom mind az adminisztráció eszközeivel, a gazdasági kényszer erejével, s a közös vámterülettel igyekezett állandósítani. A birodalom ipari bázisát képező osztrák és cseh területeket kivéve mindenütt, — tehát Magyarországon is — ez a gazdasági politika érvényesült.

Az 1867-es kiegyezés ebben a helyzetben bizonyos változást hozott. Magyarország az adott politikai függetlenség keretei között hozzálátott, hogy saját iparát, kereskedelmét kiépítse, s részben gazdaságilag is függetlenítsen magát Ausztriától. E politika teljes és következetes megvalósításához azonban hiányzott a magyar uralkodó osztályok szándéka, s hiányoztak a lehetőségek is. A kiegyezés ugyanis — társadalmi bázisát tekintve — elsősorban az osztrák nagyipar, s a magyar birtokos osztályok érdekeit testesítette meg. Magyarország az előző időszakhoz képest mégis sokkal gyorsabb ütemben kapitalizálódott, amit nemcsak a technikai haladás, de a polgári forradalom feladatainak felemás megoldása, s a részleges politikai függetlenség kivívása magyaráz elsősorban.

Magyarországnak ez a korlátozott, mégis jelentős ipari fejlődése is hozzájárult ahhoz, hogy az osztrák politikusok, ipari kapitalisták és bankárok figyelme mindinkább a Balkán félsziget felé irányult. Szerbiában, Bosznia-Hercegovinában, Romániában, Bulgáriában, Törökországban az ausztriai nagyipar és a tőke valóban kedvező üzleti lehetőségekhez juthatott. A felsorolt államok — midőn a török igától részben vagy egészében felszabadultak — el is fogadták Ausztria gazdasági „gyámságát” mindaddig, míg lehetőségeik növekedésével bennük is kifejlődött a vágy gazdasági függetlenségük iránt. A balkáni államok most már igyekeztek megszabadulni a feltétlen gazdasági behódolást kívánó Ausztria túlsúlyától, s messzebb fekvő, s ugyancsak gazdasági pozíciók szerzésére törekvő államoknál kerestek kedvezőbb összeköttetéseket, hol a gazdasági, s politikai nyomás nem oly közvetlenül érvényesült. (Így jutott a német tőke Törökországba és Romániába, a francia, s belga tőke pedig elsősorban Szerbiába.) Tagadhatatlan, hogy Ausztria politikájára, amely egyenesen elkövetelte magától a balkáni népeket — mert feltétlen gazdasági meghódolást követelt —, nagy hatással voltak a magyar agrárius érdekek, amelyek a

szerb, román, bolgár mezőgazdasági termékek behozatalának eltiltásában, vagy nagyarányú korlátozásában érvényesültek.⁶⁵

Az Ausztria-Magyarország és Szerbia között 1906-ban kitört vámháború közvetlen oka az volt, hogy Szerbia a Skoda művek helyett Franciaországtól vásárolt ágyúkat. A magyar agráriusoknak kapóra jött az alkalom, mivel kiváló ürügyként használhatták fel ahhoz, hogy megsza-
baduljanak a számukra kellemetlen versenyt jelentő balkáni húsbehoza-
taltól. Szerbia Ausztria-Magyarországra exportált áruinak értéke az 1906-
ot megelőző és követő években következőképpen alakult:

1903-ban	53	millió	korona	értékű	áru
1904-ben:	63	"	"	"	"
1905-ben:	70	"	"	"	"
1906-ban:	31	"	"	"	"
1907-ben:	12	"	"	"	"
1908-ban:	21	"	"	"	" ⁶⁶

A vámháború 1908-ig terjedő 3 évében tehát a Monarchiába exportált húsárak értéke nem érte el az 1905-ös, s alig haladta meg az 1904. évi szintet. A franciaországi húszállítások sem tudták a Szerbia exportjában keletkezett űrt betölteni. Az értékesítési válság a szerb parasztság egy részének tönkretételét, éhezését, kivándorlását, gazdasági pusztulását jelentette, illetve elősegítette. Szerbia ugyanis a kisbirtokos földművelők és állattenyésztők hazája volt elsősorban.⁶⁷ Ipara jelentéktelen, kereskedelme kibontakozóban lévén, gazdasági, s politikai életét nagymértékben ennek a kisbirtokosságnak az érdekei határozták meg. Ez állattenyésztő parasztságnak legfőbb problémája az volt, hogy miképpen tudja termékeit értékesíteni. Aki megélhetését biztosító áron megvette azokat, az volt a jó barát.

„A szerb, osztrák-magyar politikusoktól nyomorba taszított nép kitűnő anyag lett egy politikai agitáció számára, amely a nemzeti eszme jelszava alatt indult meg. Amíg a szerb paraszt piacra talált Ausztria-Magyarországban, addig nem jutott annak tudatára, hogy kicsiny és a világpiactól elzárt országban él. De most az összes délszlávok (Szerbia, Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Horvát-Szlavónország, Dalmácia, Krajna) összetartozásának gondolata reális gazdasági tartalommal telt meg a szerb paraszt számára. Egyszerre fogékonnyá lett azon agitáció iránt, amely azt mondhatta neki: ha mindezek az egy fajú népek összefognának, minden bajra megvan az orvosság. Nyitva áll a szerb előtt

⁶⁵ Isskruljev Krsta: A nagyszerb propagandapörhöz. „Huszadik Század”. 1911. jan.—jun. 86. l.

⁶⁶ Kunfi Zsigmond: Az annexiós válság. „Szocializmus”. 1908/9. 247. l.

⁶⁷ U. ott. 246. l.

a tenger és a szárazföld egyaránt. Így vált az Ausztria-Magyarországból kiszorult szerb sertés a nagy-szerb nemzeti gondolat úttörőjévé.⁶⁸

Ausztria-Magyarország visszatetszést szülő, erőszakos gazdasági politikája révén az osztrák nagyipar és a tőke mindinkább kiszorult a balkáni államokból, s megnövekedett a politikusok és a kapitalisták Bosznia-Hercegovina iránti érdeklődése. Ezt a területet a Monarchia hadserege már 30 éve megszállta ugyan, de a jogi helyzet bizonytalansága miatt az ausztriai tőke nem mert egész biztonsággal letelepedni. Bosznia mellékesebb gazdasági szerepe Ausztria balkáni pozícióinak gyengülése, s a kiterjesztés fokozásának egyetlen lehetősége révén megváltozott. Ez a körülmény is hozzájárult az említett területek Ausztria-Magyarországhoz csatlósához, az annexió végrehajtásához.

Bosznia-Hercegovina gazdasági kizsákmányolását elsősorban a fejlettebb osztrák tőke fölözte le, miként a Balkán félsziget egészén is sokkal inkább érdekelt volt, mint a gyengébb magyar burzsoázia. Bosznia külkereskedelmi forgalmának értéke — az annexió éve körül — 225 millió korona volt. Ebből 61 millió K jutott Magyarországra, a többi 164 millió K Ausztriára. (Ausztria főleg ipari termékeket adott el, s mezőgazdasági terményeket vásárolt. Magyarország 34 millió koronás kivitelében a gabona 11 millió K értékben szerepelt.) A polgári és katonai állásokban is elsősorban az osztrák burzsoázia és hivatali nemesség fiai helyezkedtek el.⁶⁹

Az egész Balkánnal folytatott kereskedelemben az előzőhöz hasonló volt a két állam részesedésének aránya. Ausztria a Balkán többi területére kivitt (1909-ben) 252,7 millió K s behozott onnan 188,6 millió K értékű árut. Magyarország megfelelő adatai: 49,2 illetve 60,0 millió K. Helytállónak látszik az a következtetés, hogy az osztrák kapitalizmus ekkora primátusa mellett a magyar uralkodó osztályoknak belátható időn belül nincsenek számottevő érdekei a Balkánon. Ez esetben viszont joggal vetődik fel a kérdés, hogy miért támogatták ezt a háborús kockázatot jelentő balkáni politikát? Magatartásuk egyik lényeges eleme Kunfinak az általános választójog leendő hatását abszolutizáló válaszában is szerepelt. „Az osztrák imperializmus (hadsereg) támogatásával akarják kizsarolni a kibúvót Magyarország demokratizálásának kötelezettsége alól.”⁷⁰ Magatartásuk további és leglényegesebb indoka a vélt-, valójában rosszul fel-fogott hatalmi, s nemzeti érdek volt, ami azon „preventív” nemzeti politikájukból következett, hogy megakadályozzák a Balkánon egy nagy szláv állam kialakulását.

A kérdés további vizsgálata alapján kiderül, hogy az osztrák kapitalizmus érdekeit tekintve sem volt reális, s egyértelműen hasznos.

⁶⁸ U. ott. 247–248. l. (Kunfinak — következtetése lényegét tekintve — igaza van. Néhány kisebb pontatlanságra azonban rá kell mutatnunk. A szerb politikusok felelősége népük nyomorba taszításában a vámháború által kisebb, illetve más természetű volt, mint az osztrák–magyar politikuské, különösen az agráriusoké. Továbbá: a Monarchiában piacra talált szerb paraszt is tudatában lehetett annak, hogy gazdasági helyzete labilis, mert kicsiny, s a világpiactól elzárt országban él; de ekkor még nem tört fel benne viharosan a nemzeti eszme. A „szerb sertés problémája” nem annyira a nemzeti gondolat „úttörője”, inkább elmélyítője volt.)

⁶⁹ Kunfi Zs.: A balkáni események. „Szocializmus”. 1908/9. 41–42 l.

⁷⁰ U. ott. 42. l.

ez a politika. Jászi szerint kb. 300 millióra tehető az az osztrák kereskedelmi forgalom, amelyet az annexió által felidézett retorziók fenyegettek. Ezentúl mintegy félmilliárd koronás háborús (előkészületi) kiadásokat okozott, a szultánnak pedig 55 millió koronás kártérítést fizettek. Az agráriusok profit érdeke sem volt magával az annexiós ténnyel kauzális összefüggésben. Ez a lépés külpolitikai vonatkozásban is a józan ész olyan arculcsapása volt, ami csak úgy lehetséges, hogy a nagypolitikát — kivált Kelet felé — még mindig kevésbé mozgatják ökonomikus törekvések, mint ősi, dinasztikus — katonai expanzív működések. „A katonai, politikai hatalom még mindig dominál a csere-gazdasági felett” — összegezte véleményét Oppenheimer alapján Jászi is.⁷¹

A Monarchia balkáni politikájának, a boszniai vasúti hálózat kiépítésére irányuló törekvéseknek természetesen voltak konkrét gazdasági célkitűzései is. Szarajevón át Szaloniki felé vezető összeköttetés által közvetlen kapcsolatot akartak létesíteni Törökországgal, az Égei- és Földközi-tengerrel. Tehát a katonai, dinasztikus imperializmus „a gazdasági fejlődés elé dolgozott” akkor, amikor annak lehetőségei még csak csírájában voltak meg. Az új osztrák imperializmus további jellemzője volt Jászi szerint, hogy: „a demokrata velleitású Caesar”, ki korábban kénytelen volt lemondani a vezetése alatti egységes germán állam utópiájáról, egy hatalmas poliglott állam élére akart állni.⁷²

Bosznia—Hercegovina annexiója révén szláv többségűvé vált az Osztrák—Magyar Monarchia. A két állam lakosságának majdnem fele az annexióig is szláv volt. A lakosság nemzetiségi összetétele 1908-ig (megközelítőleg) a következőképp alakult:

Magyarországon (Ho.—Szlo. is)		Ausztriában
magyar	8,742,201	—
német	2,135,181	9,171,614
szlovák	2,019,641	5,955,397 cseh, morva, szlovák
román	2,700,479	230,963
horvát	1,678,569	
szerb	1,052,180	711,380
ruthén	429,477	3,381,570
lengyel	—	4,252,483
szlovén	—	1,192,780
Összesen:	18,856,798	24,896,187
		Összesen: 43,752,985

⁷¹ Jászi Oszkár: A Balkán bonyodalmak. „Huszadik Század”. 1908. jan.—jún. 334—338. l.

⁷² U. ott. 336. l. Ez a jellemzés azonban egyoldalú és pontatlan. A szociáldemokrata és radikális vezető köröknek Ferenc József demokratizmusa, következetes jog-kiterjesztési törekvései felől egy ideig táplált illuzionizmusát tükrözik. A jellemzés második része pedig nem annyira a császárra — ki a dualizmus változás nélküli fenntartásának híve volt —, hanem inkább a trónörökösre, egyes katonai, keresztényszocialista és szociáldemokrata vezető körökre alkalmazható. Tagadhatatlan ugyanis, hogy minden, a birodalom poliglott jellegének növekedését eredményező lépés közelebb hozta felbomlásának, vagy föderatív átszervezésének szükségességét.

Nem szláv (Magyarországon)

magyar	8,742,301
német	2,135,181
román	2,799,471
Összesen:	13,676,961

Összesen: 23,079,538Nem szláv (Ausztriában)

—	—
	9,171,614
	230,963
	9,402,577

Szláv (Magyarországon)

5,179,837

Összesen: 20,673,447Szláv (Ausztriában)

15,493,610

A két uralkodó nemzetiség száma az egész birodalomban: 20,049,096. Csak saját országrészükben tekintve: (—2,135,181 magyarországi német) mindössze 17,913,995 fő volt. A nemzetiségek összlétszáma pedig — ha ide számítjuk a magyarországi németeket is — 25,839,070 körül mozgott. Ausztria 24,896,187 főnyi összlakosságából 15,724,573 volt nemzetiségi (szlávok, s a kis létszámú románok), Magyarországból pedig 10,114,497 (szlávok, románok, s németek).⁷³

Fentebbi statisztikai összegzés néhány kiegészítő megjegyzést igényel. A magyarországi németek nem számíthatók az uralkodó nemzet tagjainak, bár a többi nemzetiséghez hasonlóan elnyomottnak sem. Helyzetük átmeneti. Az ausztriai német elem harmada a birodalom szláv tartományaiban élt. A több mint 3 milliónyi erdélyi és magyarországi románság törekvéseit, s helyzetét nyugodtan a szlávokéval azonosíthatjuk, ill. hasonlíthatjuk. A mérleg ezáltal romlott tovább az uralkodó nemzetiségek rovására.

Kunfinak a statisztikai anyag összegezéséből levont következtetései nem pontosak. Ő így állította fel a mérleget: „Ha a töredék nemzetiségeket nem számítva nézzük a szláv és nem szláv népek arányát, azt látjuk, hogy a két állam 45,5 millió lakosságából 23,5 millió szláv, 22 millió nem szláv. Nála az összegezésben a következő adatok szerepeltek:

<u>9,171,614</u>	(ausztriai német)
<u>8,742,301</u>	(magyar)
<u>2,799,479</u>	(magyarországi román)
<u>20,763,394</u>	(összesen: nem szláv)

— Kihagyta a 2,135,181 magyarországi németet, s a 230,963 főnyi ausztriai (bukovinai) románt, összesen 2,366,144 személyt. Ez a hiány ilymódon a szlávok többleteként szerepelt. Viszont majdnem kiegyenlíti ez azt a különbséget, ami a románok már említett helyzetéből fakad. A Monarchia soknemzetiségű jellegét különben sem a szláv, nem szláv szembeállítás fejezi ki pontosan, hanem az uralkodó nemzet-(ek) és elnyomott nemzetiségek száma és viszonya, — s ez utóbbiak döntő többségükben szlávok voltak.

⁷³ Kunfi Zsigmond adatai alapján. A balkáni események. „Szocializmus”. 1908/9. 40—41. l.

Bosznia-Hercegovina bekebelezésével az arány méginkább eltolódott a szlávok javára. Ugyancsak Kunfi szerint a Monarchiában most már 25,775,000 szláv élt. Bosznia-Hercegovina lakossága tehát 2,235,409 fő volt (25,275,000—23,039,591). A szlávok valódi létszáma ezek szerint az annexió után így alakult: 20,673,447 + 2,235,409 = 22,908,850. Ez azt jelenti, hogy a Monarchia ekkor 47,735,409 főnyi lakosságból a töredék szláv nemzetiségeket is számítva 23—24 millió között volt a szlávok, s kb. ugyanennyi a nem szlávok száma. A német és magyar uralkodó nemzetiség azonban a birodalom összlakosságának csak alig 2/5-ét tette ki.

Ennek a szláv többségű birodalomnak sokak szerint az egész dél-szláv népcsaládra nagy hatással kellett (volna) lennie. Öntudatukban homályosíthatta Oroszország kiváltságos helyzetéről, mint egyetlen nagy szláv államról alkotott felfogást. Felületes szemlélő előtt rövid időre valóban úgy tűnhetett, hogy a „megálmodott” dél-szláv egységen alapuló birodalom helyett — melynek orosz befolyás alatt álló Szerbia lett volna vezető állama — egy másik nagy szláv állam körvonalai bontakoznak ki. Ebből a szempontból tekintve Ausztria, a dinasztia számára sikert és erősödést jelentett az annexió a magyar függetlenségi törekvések ellen is.⁷⁴

Külső szemlélőknek, különösen a Monarchia történetével foglalkozó angol történészeknek, publicistáknak is feltűnt, hogy egyes magyar „hazafiak” mily harsányan követelik az annektált tartományok Magyarországhoz csatolását — I. István koronájának történeti joga alapján. W. T. Stead angol publicista találóan és gúnyosan jegyezte meg: „Ha kívánságaik teljesítenének, még két millió szláv hozzáadása (ti. Magyarország) poliglott népeségéhez valószínűleg megadná a kegyelemfőst a magyar kisebbség túlsúlyának.”⁷⁵

Az annexió valóban a dualizmus alapjainak további megingását jelentette. Az osztrák—német—magyar uralkodó osztályok szupremáciáján alapuló államrend általa még labilisabbá vált. Stead idézett munkájában felvetette egy új „keleti Svájc” kialakításának lehetőségét, sőt követelményét...” egy harmadik autonóm állam megteremtésével Horvátország,

⁷⁴ Kunfi Zs.: i. m. u. ott. A király koronázási esküje és a koronázási hitlevél szerint Boszniát, mint a magyar királyság hajdani tartományát Magyarországhoz kellett volna csatolni — hirdették a magyar imperialista érdekek képviselői. Ez azonban sértené az osztrák ipari és banktőke érdekeit, mivel nagyobb befektetéseket eszközöltek ott. A hatalmasabb Ausztria nem szándékozott lemondani olyan tartományról, amelyre a kvóta arányában jó kétharmados jögcíme volt. Helyesen állapította meg Kunfi: „A magyar állami függetlenség útja mostmár a Boszniáról való lemondáson át vezethet.” Magyarországon azonban nem volt olyan politikai párt, amely ezt következetesen képviselje. Pedig a kérdés mögött komoly közjogi összeütközések lehetősége is lappangott. Pl.: az Osztrák—Magyar bank elkülönülése esetén melyik bankjegyek érvényesek Boszniában, mint belföldiek? Ki számára lesz vámkülföld vagy belföld? A közös hadsereg szétválása esetén ki védi majd Boszniát? Kunfi valószínűnek tartotta, hogy e kérdések megoldása a dualista államforma összetörésével, föderatív átszervezésével válik majd lehetővé. S ha e fejlődés Ausztriának, s a dinasztáinak inkább érdeke, mint Magyarországnak, akkor számukra tisztán áll az annexió mérlege.

⁷⁵ W. T. Stead: The arrival of the Slavs. The Contemporary Review. Januari 1909.

Dalmácia, Bosznia-Hercegovinából: — Ausztria, Magyarország, Szlavónia váltaná fel Ausztria—Magyarországot, és a jövő szabad föderációjának fejlődése békésen és vértelenül mehetne előre, mint egy természetes növekedési folyamat.⁷⁶

Kérdéses volt természetesen, hogy Ausztria valóban megkísérli-e az említett délszláv népek egyesítését. Mint ismeretes, ez nem az agg uralkodó, hanem a trónörökös tervei közt szerepelt. A föderatív átszervezés azonban ekkor még a lehetőségek közé tartozhatott. A balkánháborúk után Szerbia sikerei, s a két hatalmi csoportosulás ellentéteinek növekedése révén ez a lehetőség mindinkább háttérbe szorult. Seton Watson Antant orientációjú angol publicista és történész, — ki az Osztrák—Magyar Monarchia, a magyarországi nemzetiségi kérdés, s a délszláv kérdés történetére specializálta magát — 1911-ben megjelent művében szintén arról írt, hogy Dél-Európa egy új nagy államalakulástól vajúdik. Ő azonban az adott nemzetközi helyzetben egyelőre nem vette számításba a Monarchia felbomlását. Ez az új állam szerinte egyelőre Horvát-Szlavonországot, Dalmáciát, Isztriát, Bosznia-Hercegovinát foglalná magába. Természetes központja Zágráb lehetne. „A horvát-szerb egységre irányuló mozgalomnak még számos legyőzendő akadálya van, az ország és a nép elmaradott állapota késleltetheti beteljesülését. De oly bizonyosan, miként Németország és Olaszország elnyerte szabadságát és egységét, ... elfogja azt, a horvát-szerb faj is érnei.” Ezt az egységet két különböző módon vélte megvalósíthatónak. A Habsburg monarchián belül, vagy kívül, annak segítségével és oltalma alatt, vagy ellenállásának legyőzésével.⁷⁷ Az egység központja ennek megfelelően Zágráb, vagy Belgrád lehetne. Az első megoldás a keresztény-római kultúra győzelmét és a Monarchia hatalmának kiterjesztését, a második pedig az ortodoxia előtérbe nyomulását és Szerbia hegemoniáját jelentené a Balkánon. Az első megoldás simábban és vértelenül mehetne végbe, a második azonban véres európai bonyodalom nélkül elképzelhetetlen. Ő épp ezért az első megoldás történelmi valószínűségét tartotta nagyobbak, de ma már tudjuk, hogy a „véres európai bonyodalom”, az első világháború egyik eredményeként épp az utóbbi következett be.

A trialisztikus megoldásnak (Zágráb központtal) szintén két lehetőségét látta. Vagy Ausztria indítja meg, mint a délszlávok „patronusa”, s e törekvésében a magyar rivális végleges legyőzésének szándéka is fogja vezetni, mert ezáltal tengerétől fosztaná meg Magyarországot, s politikai súlyát is redukálhatná. Másik megoldásként elképzelhetőnek tartotta Kossuth Lajos balkáni konföderációs terve, s valami következetes „fiúmei rezolúció” folytatása alapján a délszláv államalakulást magyar vezetés alatt. Tudatában volt annak, hogy ez az esztelen magyar sovinizmus adott állapotában szinte lehetetlennek tűnik, de ha Bécs sokáig habozik, s elmulasztja a lélektani pillanatot, „születhetik egy magyar államférfi, ki a választási és közigazgatási reform követelésével kezdve békét teremthetne a nem magyar nemzetiségekkel és gyakorla-

⁷⁶ U. ott.

⁷⁷ Seton Watson (Scotus Viator) The Southern Slav question and the Habsburg Monarchy. London, 1911. 336. l.

tilag megvalósíthatná azt a Balkán-konföderációt, ... amelyről Kossuth Lajos álmódott, mikor a száműzetés kigyógyította fajüldözö nacionalizmusából.⁷⁸

Ilyen magyar államférfi nem született, legalábbis a vázolt feladat megoldására készítő, azt elősegítő reális történelmi lehetőség sem következett be. A délszláv népek az első világháború szenvedései, Szerbia részéről hősi önvédelmi harcai, a Monarchia háborús veresége és összeomlása után — széthullását egyben elősegítve is — önállóan döntöttek sorsukról. Éltek az egyesülés lehetőségével, s Szerbia vezetésével, Belgrád központtal megalkották a Szerbek—Horvátok—Szlovének (SHS) királyságát, majd a délszláv népek szövetségét, Jugoszláviát.

IV.

Végül röviden tekintsük még át az Osztrák—Magyar Monarchiának Bosznia-Hercegovinában az annexiót megelőzően és azt követően alkalmazott politikáját. Az annektálás révén formailag sem oldódtak meg, hanem újabb vetületükben jelentek fontos közjogi kérdések. Előzőleg e két tartomány megszállása és közigazgatása a berlini szerződésben, tehát nemzetközi megállapodásban nyert megbízáson alapult. Birtoklása és igazgatása azoknak a közös ügyeknek része volt, amelyeknek kezelését az 1867. XII. t. c. a közös minisztérium(ok)ra hárította. Az 1880. V. t. c. ennek szellemében rendelkezett, amikor Bosznia-Hercegovina ideiglenes közigazgatását a közös pénzügyminisztériumra bízta. A megszállási viszony megszüntetése — Ferenc Józsefnek a közös külügyminiszterhez intézett kézirata szerint is — formálisan azért történt, hogy Bosznia-Hercegovina alkotmányos intézményeket nyerhessen. Ennek előfeltétele viszont az államjogi helyzet tisztá, kétséget kizáró megállapítása lett volna. Az önkormányzat és a kapcsolatok újabb szabályozása — a magyar igazságügyi minisztérium véleménye szerint — csak azután következhetnék be, ha az annexióról szóló törvény (935. sz. magyar törvényjavaslat) megalkottatott és hatályba lépett.⁷⁹

A szuverén jogok kiterjesztését jóváhagyó törvények hatályossága sem egyedüli előfeltétele a tartományi önkormányzat és a kapcsolatos viszonyok törvényes alapra állításának. A Bosznia-Hercegovina népeihez intézett „fejedelmi szózat” kimondotta ugyan, hogy az uralkodó házra érvényes trónöröklési rend e tartományokra is kiterjesztetett, de nem állapította meg világosan, hogy a kérdéses terület a Monarchia két államával milyen viszonyba jutott. Az Osztrák—Magyar Monarchiának az 1867. XII. t. c. által elfogadott kiegyezésen alapuló dualisztikus kapcsolata kizárja azt, hogy bármely megszerzett terület a két állam egyikéhez sem tartozó külön államalakulatként szerepeljen. Az egyikhez vagy a másikhoz kell egészében csatolni, vagy területileg megosztani. A magyar igazságügyi minisztérium szakértői a király által is elismert történeti

⁷⁸ I. m. 341. l.

⁷⁹ O. L. M. E. 1910. 888. XXXVI. 7944. (Bosznia—Hercegovina annektálásával kapcsolatos törvények és ezek végrehajtása tárgyában összehívott értekezlet anyagához fűzött megjegyzések.)

jogra,⁸⁰ s a földrajzi szomszédságra hivatkozva a közös erővel szerzett tartomány egészét Magyarországhoz kívánták csatolni. Ez igényük érvényesítésével, az ügy végleges rendezésével azonban hajlandók várni. Tiltakozásuk a Monarchia dualisztikus kapcsolatával ellenkező olyan rendezés ellen irányult elsősorban, amely szerint Bosznia-Hercegovina a Monarchia egyik államához sem tartoznék, hanem, mint harmadik terület állna a császár és király uralma alatt. Ironikusan állapították meg: „Harmadik államfői minősége ugyanis Ófelségének nincs.”⁸¹

Bosznia-Hercegovina megváltozott jogállása ellenére szerintük továbbra is fenntartható az az állapot, hogy az államhatalmi jogosítványok gyakorlása a végleges rendezésig az eddig alkalmazott módon történjék: vagyis a közigazgatás vezetése a közös pénzügyminiszter kezében maradjon. Ez azonban már nem alapulhat a közös ügyekre vonatkozó törvényeken, s csak úgy válhat lehetségessé, ha e hatáskört a két állam a közös függő államadósságok kezeléséhez hasonlóan (1868. XLVI. t. c. 1.) egymással egyetértésben a közös pénzügyminiszterre ruházza át. Az ellenőrzés joga pedig nem a delegációkat, hanem a két országgyűlést illeti meg.

A fentebb előadottakból, s különösen abból a tényből, hogy Bosznia-Hercegovinát a magyar állam kiegészítő részének tekintették, vonták le azt a következtetést, hogy a magyar állam szempontjából a nevezett terület ideiglenes közigazgatására vonatkozó törvényerejű jogszabályok ezután nem alkothatók meg kormányzati, hanem csakis törvényhozási úton. (Idetartozónak minősítették mindenekelőtt a tartományi önkormányzatra, s a tartományi illetőségre vonatkozó jogszabályokat.) Ha ezek Ausztriában a császár előjogai közé tartozóknak tekinthetők, még az sem lehet oka annak, hogy a magyar állam szempontjából a törvényhozási út mellőztessék.⁸²

Bosznia-Hercegovina közigazgatását az okkupáció után Kállai Benjámin közös pénzügyminiszter szervezte meg, s vezette haláláig, 1903-ig. Ez a közigazgatás, egyáltalán az egész kormányzás a megszállást követően a szabor összehívásáig abszolutisztikus irányú volt, bár amolyan késői felvilágosult abszolutizmus óhajtott és igyekezett lenni. Kállai szerzett bizonyos érdemeket Bosznia kulturális és gazdasági fejlődésének előmozdításában. Az előző nemzedék még alig tudot írni és olvasni, Kállai viszont gimnáziumot és kereskedelmi tanintézetet alapított. S míg előzően a bosnyákok a régi időből származó faekékkel szántottak, ő mezőgazdasági gépekkel akart intenzívebb művelést elérni.⁸³ Politikai kérdésekben Gratz szerint is „óvatos” volt Kállai. A lakosság összetétele alapján ugyanis — hol 673,000 gör. kel. szerb állt szemben 548,000 mohamedán szerbvel és 334,000 kath. horváttal — azt a következtetést vonta le, hogy valamelyes politikai önkormányzat is a szerb elemnek biztosítaná a túlsúlyt. Ez pedig veszélyeztetné a Bosznia megszállásával követett szerb egységellenes

⁸⁰ Ferenc József 1908. okt. 5-én Bosznia-Hercegovina népéhez intézett „fejedelmi szózat”-ában ugyanis hivatkozott „azokra az ősi kötelezettségekre”, amelyek „dicső Elődeit a magyar trónon ezen országokhoz fűzték”. (u. ott.)

⁸¹ U. ott.

⁸² U. ott.

⁸³ L. Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. II. k. Bp. 1934. 181–182. l.

politikai célokat. Politikája épp ezért a horvát és a földbirtokosokat is magában foglaló mohamedán elem megerősítésére irányult.⁸⁴

Kállai halála után a közös pénzügyminiszter, s így Bosznia kormányzatának vezetője is Burián István lett. Ő részben szakított elődjének politikájával, s az érvényesülésre vágyó szerb elemre támaszkodott, bár az a véleménye, hogy kifelé, Szerbia felé irányuló törekvések nem tapasztalhatóak körükben — tévesnek bizonyult. A boszniai közigazgatás fő sajátosságai az annexióig hasonlóak voltak a gyarmati közigazgatáshoz. E kormányzat nehézségei ugyanazok a nehézségek, amelyek mindenütt, s akkor jelentkeztek, amikor egy fejlődő kapitalizmus az állami centralizációval igyekszik kiküszöbölni az addig feudális, dezorganizált közigazgatást. A nagymértékű kivándorlás is az új kapitalizmus és a régi (balkáni) agrárfeudális jelleg közötti küzdelem tünete volt.⁸⁵

A bosnyák belpolitika, s a lakosság gazdasági problémái megértéséhez szükséges röviden áttekintenünk a kmet kérdést (félig jobbágysorban élő paraszt bérlő), tehát az agrárkérdést. Mikor Bosznia-Hercegovina török megszállás alá került, e területen főleg szláv, keresztény lakosság élt. A szerb feudális urak birtokmentés, s a közigazgatási zaklatások elkerülése miatt tértek át az új állam uralkodó vallására, a mohamedán hitre. Ez egykori szerb urak késői utódai az agák. A szegény jobbágyság pedig, amely fenntartotta, s képviselte a népi nemzeti hagyományokat, önként megmaradt ősi ortodox egyházában. Renegát urai nem is engedték áttérni arra a vallásra, amely a török hódoltság idején a parasztok számára is szabad földbirtoklási jogot biztosított volna. E jobbágyok késői utódai voltak a kmetek. A XIX. század folyamán, amikor a balkáni keresztény népek felszabadulási küzdelme megindult, a boszniai kmetek helyzete is javult valamelyest. Örökbérlő parasztokká váltak. Ez irányba hatott a Török birodalom belső mgújhodási törekvése, a véderő megváltozott szervezete, ami feleslegesebbé tette az agák kizárólagos feudális előjogait (Abdul Mejid, V. Murad és II. Abdul Hamid szultánok idején megindult új török mozgalom eredményei.) A kmetek helyzete azonban még így is nyomorúságos maradt, s többször nyílt felkelésben törtek ki. A Porta néha igyekezett jóindulattal kezelni ügyüket, keze azonban kötve volt. Az a veszély fenyegette, hogy az agák csatlakoznak a szerbek függetlenségi harcához. A Porta által alkalmanként és vilajetenként (kerület) kiküldött pasák feladata az lett volna, hogy tárgyaljanak a kmetek és az agák megbízottjaival, s ennek alapján hozzanak rendszabályokat. Az „eredmény” azonban többnyire attól függött, hogy milyen gazdagok, s „bőkezűek” voltak — a pasához — az agák.

A kérdés tulajdonképpen megoldása az okkupáció után az Osztrák—Magyar Monarchiára várt volna. A „magasabb” állami és dinasztikus szempontok azonban a Habsburg uralmat is megakadályozták abban, hogy a kérdést elfogadhatóan oldja meg. Az agrárkérdés, mint osztályharc kérdése nemzetiségi és közjogi kérdésekkel komplikálódott. A szerb nemzetiségű, de mohamedán vallású agákkal szemben álló or-

⁸⁴ I. m. 182. l.

⁸⁵ L. Lakatos László: Bosznia—Hercegovina. „Huszadik Század.” 1911. jan.—jún. 476. l.

todox szerb parasztok, a kmetek, vallásban is egyezők voltak a szerbiai szerbekkel, így róluk sem merték a dinasztiahűség bizonyítványát kiállítani. Bécs ezért ugyanazon politika alkalmazását választotta, amelyet már Magyarországon és Galíciában folytatott; hogy a közjogi békét biztosítsa, az ország népét átengedte és kiszolgáltatta az autochton uraknak. Ily módon a mohamedán földesurak egy fezes junker osztálya alakultak át — állapította meg találoán Lakatos.⁸⁶

Mégis az utóbbi 30 évben — ha jogilag nem is sokban — a gyakorlatban megváltozott a kmet helyzete. (Felszabadításuk azonban csak az I. világháború után az SHS-államban, illetve Jugoszláviában következett be.) Az ország bekapcsolódott az európai kapitalizmus gazdasági vérkeringésébe. S bár földesurának még mindig voltak vele szembenelő jogai (bíróági ítélet alapján kilakoltathatja házából és a földről), de köteles a kmet házát rendbentartani, vetőmagról gondoskodni, inséges időben ellátni. A kmet helyzete azáltal is komplikálódott, hogy az aga gyakran már nemcsak földesúr, hanem emellett kereskedő, vagy ügyvéd is volt. Általában ráfizetéses birtoka eladásával cserélte kmetjét is, aki ezáltal a bank, vagy kereskedő bérlője lett. A kapitalista viszonyok kibontakozása megérlelte annak a feltételét, hogy a kmet megváltásáról központi, állami intézkedés történjék. A közös pénzügyminisztérium és a bosnyák tartományi kormányzat azonban csak fakultatív megváltást eszközölő törvényjavaslatot dolgozott ki. Tehát nem az állam és nem kötelezően, hanem magánpénzintézet bonyolította az állam ellenőrzése mellett a megváltást, ha abba a földesúr beleegyezett. Ez a félrendszerbály is részben annak a helyzetnek a következménye volt, amelybe a szerb kérdés állította Ausztria—Magyarországot Boszniában. A földművelő szerb lakosság úgy képzelte a kötelező, állami kmet megváltását, ahogyan annak idején Szerbiában, s Bulgáriában történt, ahol a felszabadulás után a mohamedán hitű — általában török lakosság — állami úton birtoktalanná lett. Az osztály és nemzeti szempontoktól ez esetben egyaránt vezérelt bécsi kormány ezt az utat azért nem választotta, mert a boszniai mohamedán birtokosok éppúgy szerbek voltak, mint a felszabadulásra vágyott kmetek.⁸⁷

Az Osztrák—Magyar Monarchia Bosznia annexióját a helyi lakosság körében azon ígéretnek által kívánta népszerűvé, vagy elfogadhatóvá tenni, amelyek az új jogi helyzet alapján az országresz kormányzásában. belpolitikai életében bekövetkeznek. Az okkupált tartományok hadi állapotba megszűnik — mondták — s a bosnyákok is maguk intézik sorsukat. A bosnyák nép valóban eléggé közömbösen fogadta az annexiót, s nem hozták őket mozgásba Szerbia hadikészülődései sem. Azonban némsokára csalódnok kellett. Parlamentjük (szabor) hatásköre csak a legbelső ügyekre terjedt ki, s javaslataiknak még így is előbb meg kellett járniok az osztrák és a magyar minisztériumok süllyesztőit. De még erre a torz parlamentre is büszkeséggel gondolt és sokat várt tőle a bosnyák nép. Jóhiszemű várakozó álláspontja tartott mindaddig, míg a legfontosabb megoldandó kérdésben, a kmet megváltás kérdésében a bos-

⁸⁶ Lakatos L.: i. m. 468—470. 1.

⁸⁷ U. ott. 470—471. 1.

nyak militarista szellemű vezető körök rövidlátása és bizalmatlansága saját érdekét egyeztette a Monarchia vezető köreinek dilemmájával, s a kötelező teljes megváltás helyett csak önkéntes megváltást javasoltak. (Emiatt a nemzeti klubból kivált a Kócsity nevű költő vezetése alatt álló radikális csoport, amely kötelező megváltást kívánt.) A nép elégedetlenségét fokozta az a kiuzsorázó politika, amellyel a megváltási hitelnyújtás járt. A kormányzat a kis moszlim csoporton kívül most már alig számíthatott más tényezők támogatására.⁸⁸

Bilinszkij — az új bosnyák miniszter — hivatalba lépése idején nagyobb önkormányzatot, beruházásokat, hitelt, a vasúti közlekedés kiterjesztését, s személyi változásokat hirdetett. Rendszerét azonban azzal vezette be, hogy megszüntette a polgári adlátusi állást, s az ország élére Potiorek tábornok személyében katonai kormányzót helyezett. E hibán nem sokat segített, hogy a polgári adlátusi állás helyébe Rohonyi vezetésével tartományi helyettesi állást szervezett. (Feladata az volt, hogy a katonai főnök parancsait közvetítse a szaborhoz.) Az addigi osztályfőnököket helyettesítő jelentősebb hivatali állások betöltésénél is mellőzték az ország fiait. Ezek a tények viszont arra ösztönözték a különböző politikai pártok tagjait, hogy egy közös célban — Bilinszkij rendszerének visszatartásában — egyesüljenek.⁸⁹

Egységük azonban részben lehetetlen, másrészt a nép érdekeinek figyelembe vétele nélkül súlytalan volt. Kik ültek ugyanis a szaborban? Földbirtokosok, papok, ügyvédek, hírlapírók, tanárok, hivatalnokok. Az ellenzék hangadó eleme néhány lateiner volt. A parlamenti viták jórésze a földbirtokosok mellett az idegen és nemzeti hivatalnokok, értelmiségiek vitája volt, melyekből kimaradt a még mindig keleti közép-kori módra elnyomott és elmaradott nép érdeke. Jellemző, hogy a már idézett, s a kmet problémát helyesen megfogalmazó Lakátos az annektált tartományok jövő gazdasági fejlődését megoldó intézkedéseként az adott helyzetben mit javasolt. Bár előzőleg a kötelező állami megváltás mellett nyilatkozott, a továbbiakban azt írta: „Csak az elvi demokrácia alapján nem indokolt egy csupa kis parasztbirtokból álló Bosznia-Hercegovinát követelni. Ez is fejlődésképtelen maradna, mint a mai helyzetben Szerbia... Ha az ország földjét több százezer kisparaszt zsarnoksága alá helyezi, rettenetes elmaradottságukkal még a mai állapotnál is jobban megátolnak mindenféle kulturális fejlődést, és így egy végső eszményi demokrácia kialakulását is.”⁹⁰

Abból indult ki e megállapításánál, hogy a nagybirtok feldarabolásakor nem mellékes szempont az: dán vagy bosnyák paraszt-e az, ki a föld urává lett. Szerinte Boszniában iskolapéldáját lehetne adni a földkérdés megoldásának. S hogyan? Egyelőre szükségét látta a jövő fejlődés szempontjából, hogy a földbirtok nagyüzemi maradjon, s mint ilyen, tökéletesedjék. A földkérdés polgári demokratikus megoldásának nagyobb dicsőségére azt javasolta: 1. Bosznia-Hercegovina földjének egyelőre és átmeneti módon Ausztriából és Magyarországból jött modern mezőgazdasági

⁸⁸ *Isskruljev Krsta*: Az új bosnyák politikai rendszer. „Huszadik Század” 1912. júl. dec. 176–177. l.

⁸⁹ U. ott. 177–178. l.

⁹⁰ *Lakatos L.*: i. m. 471–472. l.

kapitalisták kezébe kellene jutnia. (Anélkül, hogy ez az ország öslakosságának jogait és érdekeit veszélyeztetné. S ezt megoldhatónak vélte azáltal, ha nem törvényben mondanák ki, hanem spontán folyamatként jelentkezne.) 2a. Az állam minél nagyobb földterületeket kerítsen birtokába, s azokat korszerűen felszerelve, humánus feltételek mellett adja bérbe a kmeteknek. Azok így nem az eladósodott és elmaradott agáknak, hanem a gazdag és progresszív (?) államnak volnának kmetjei. 2b. A kormány a moszlim elem hagyományos dédelgetése helyett megtehetné azt is, hogyha már nem is szekularizálja a vakufnak (mohamedán egyházi alapnak) a birtokait, legalább állami kezelésbe venné azokat, s modernül műveltetné meg a kmetek által. 3. S miután előzőleg pontosabban meg nem határozott társadalom ideális földgazdálkodásának a kollektív mezőgazdaságnak a szempontjából is elmarasztalta az anyagiakban és szellemiekben szegény kisparaszti gazdaságot, további megoldási formaként a balkáni parasztság kommunisztikus hajlandóságát kifejező zadrugák (földközösségek) modernebb felelevenítését javasolta. Lakatos azt az ellentmondást látta ugyan, hogy a régi zadruga kihálóban van, mert nem állta a versenyt a szomszéd országok fejlettebb mezőgazdaságával, de szerinte még ez sem jelentette azt, hogy egy modern, esetleg az első esztendőkből állami támogatással dolgozó zadruga hálózat nem volna jó kivezető út abból a súlyos és bonyolult helyzetből, amelyben a földkérdés Boszniában az annexiót követő időben is volt.⁹¹

A földkérdés adott helyzetben is lehetséges és szükséges polgári demokratikus megoldása, annak követelése és támogatása helyett tehát Lakatos — a kmetek mellett nyilvánított rokonszenvek ellenére — az osztrák—magyar birtokos osztályok érdekeinek is hangot adott. A zadrugák, s azok állami támogatásának javaslatában pedig doktrinárságuk és illuzionizmusuk is kifejezésre jutott.

A vizsgálat tárgyává tett kérdés fő problémáit összegezve megállapíthatjuk: az Osztrák—Magyar Monarchia 19. század végi és 20. század eleji balkáni politikája nem érte el azt a „preventív” célt, amit az uralkodó osztályok politikusai maguk elé tűztek. Nem tudták a balkáni népek rokonszenvét Oroszországtól eltéríteni, sőt azzal szemben maguk felé irányítani. Nem sikerült Szerbia nemzeti fejlődését, a délszláv népek nemzeti öntudatának erősödését, egységtörekvéseit megakadályozni, vagy az osztrák—magyar hegemonia vállalására kényszeríteni sem a vámháború, az annexió, sem pedig a háborús fenyegetések által. Magában az annektált Bosznia—Hercegovinában sem voltak képesek a dualista Monarchia közjogi alkatából adódott nehézségek, de az egész rendszer alapvetően reakciós, az osztályszempontok mellett nemzetiségi politikájuk által is léptenyomon korlátolt jellege következtében az alkotmányos, demokratikus és a föld kérdést megoldani. A vázolt politika alapján a Monarchia ódon épületére újabb bel- és külpolitikai terhek és ellentétek nyomása nehezült, amelyek súlya alatt a vesztes háború következtében, a társadalmi és nemzeti ellentétek robbanásszerű jelentkezésével e soknemzetiségű birodalom 1918-ban összeomlott.

⁹¹ U. ott. 473. 1.

DIE ANNEXIONSKRISE UND DIE BALKANPOLITIK ÖSTEREICH-UNGARNS

Die Großmachtstellung der österreichisch-ungarischen Monarchie wurde in der Zeit des Dualismus durch den Ausgleich von 1867, durch die übereinstimmenden Interessen der österreichischen und der ungarischen herrschenden Klassen, durch den gewaltsamen Ausbau ihrer nationalen Hegemonie und durch den Bund mit dem Deutschen Reich gesichert. Die einzig mögliche Richtung für die Expansionspolitik der Monarchie war die Balkanhalbinsel. Diesen Interessen standen aber die Interessen Rußlands, der Unabhängigkeitsdrang der hier siedelnden Völker, und deren Bestrebungen, sich einen selbständigen Nationalstaat auszubauen, entgegen. Auf dem Berliner Kongreß 1878 hat die österreichisch-ungarische Monarchie auch den Interessengegensatz der Großmächte geschickt ausgenützt und das Recht auf eine Okkupation von Bosnien und der Herzegowina verschafft, um dadurch die Bildung eines größeren serbischen (südslawischen) Staates an der südlichen Grenze des Reiches zu verhindern. Diese geltendmachung der militärischen und politischen Macht durch Österreich-Ungarn auf dem Balkan — hauptsächlich im westlichen Gebiet der Halbinsel — kompensierte ähnliche Bestrebungen von Rußland, war zugleich eine Unterstützung der Interessen Deutschlands, und hatte dessen Vorrücken im Nahen Osten zur Folge. Einen der Hauptgegensätze zwischen den beiden imperialistischen Machtgruppen bildete zu Beginn des 20. Jhs. der Gegensatz zwischen der Mehrheit der Balkanvölker bzw. Rußland und Österreich-Ungarn. Die gesellschaftliche und nationale Krise der vielsprachigen Monarchie vertiefte sich und ihre Lage wurde durch die Erkenntnis der gemeinsamen Aufgaben und Ziele der gleichen oder verwandten bzw. benachbarten Völker und Nationalitäten, durch die offene Annexion zur Organisation der zersplitterten Völker und Nationalitäten zum einheitlichen nationalen Markt, zum bürgerlichen Nationalstaat, verschlechtert.

In dieser Zeit entstanden mancherlei Pläne und Vorstellungen, deren gemeinsamer Charakterzug die Umgestaltung der dualistischen Struktur der Monarchie war. Inhaltlich widerspiegeln sie aber von einander ziemlich abweichende Ansichten, da sie in erster Linie durch die Interessen der Nationen, Klassen oder Gruppen, die sie konzipiert hatten, bestimmt waren. Keiner dieser Pläne wurde aber jemals durchgeführt. Vielmehr trat seit 1906 bzw. 1908 die Machtpolitik gegen die Serben (durch den Zollkrieg gegen Serbien und durch die Annexion von Bosnien und der Herzegowina) und gegen andere Nationalitäten des Reiches, vor allem in Ungarn, eine Politik der Entnationalisierung, der gewaltsamen Magyarisierung, in den Vordergrund.

Auch zur Zeit ihrer Durchführung waren die Erfolge der Annexionspolitik von zweifelhaftem Wert. Das die serbischen nationalen Interessen schwer verletzende Vorgehen der Monarchie hatte zur Folge, daß Serbien und Rußland zum Kriege rüsteten, dieser beinahe ausbrach und nur einstweilen durch Drohungen Deutschlands und durch einen ziemlichen Rückstand der Entente-Mächte in der Kriegsrüstung hinausgeschoben wurde. Die Annexion vertiefte des weiteren die Gegensätze zwischen der Monarchie und Serbien bzw. den anderen Südslawen und festigte den Bund der Entente-Mächte. Die Annexion erhob die Frage der serbischen bzw. Südslawischen Einheit von einem lokalen Balkanproblem zu einem europäischen. Der Prozentsatz der slawischen genauer der südslawischen Bevölkerung der Monarchie wurde die Annexion erheblich vergrößert. Trotz formeller Versicherung eines Selbstverwaltungsrechtes für Bosnien und die Herzegowina wurde nur ein groteskes parlamentarisches System eingeführt und das staatsrechtliche Verhältnis der annektierten Gebiete wurde nicht endgültig bestimmt. Die in dem gegebenen Rahmen mögliche bürgerlich-demokratische Lösung des „kmet“ — und Bodenproblems und die Ablösung des obligatorischen staatlichen „kmet“ wurde nicht durchgeführt.